

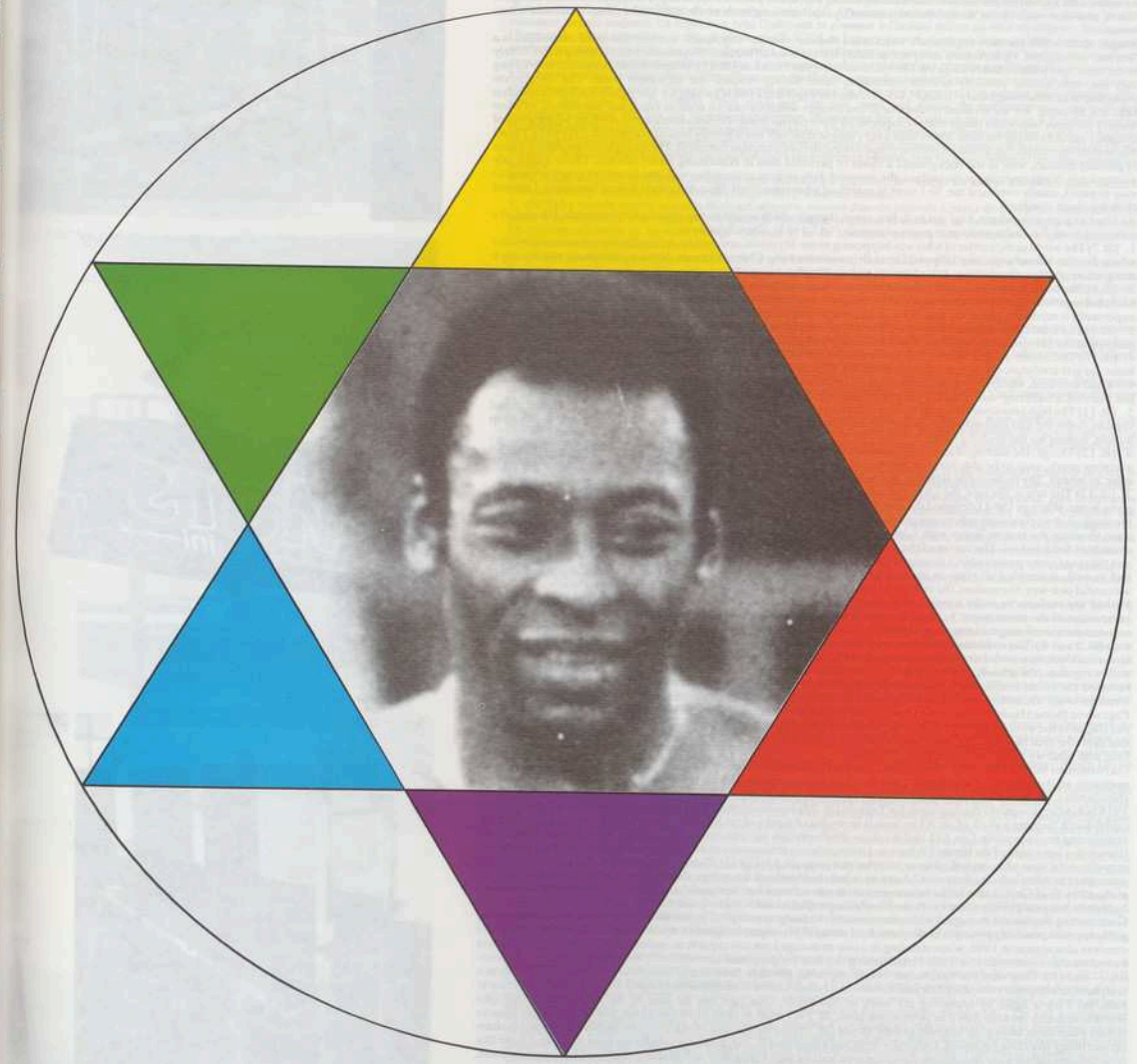
RAL 1000	Grünbeige	RAL 1014	Elfenbein	RAL 1028	Melonengelb	RAL 2011	Tieforange
RAL 1001	Beige	RAL 1015	Hellelfenbein	RAL 1032	Ginstergelb	RAL 3000	Feuerrot
RAL 1002	Sandgelb	RAL 1016	Schwefelgelb	RAL 1033	Dahliengelb	RAL 3001	Signalrot
RAL 1003	Signalgelb	RAL 1017	Safrangelb	RAL 2000	Gelborange	RAL 3002	Karminrot
RAL 1004	Goldgelb	RAL 1018	Zinkgelb	RAL 2001	Rotorange	RAL 3003	Rubinrot
RAL 1005	Honiggelb	RAL 1019	Graubeige	RAL 2002	Blutorange	RAL 3004	Purpurrot
RAL 1006	Maisgelb	RAL 1020	Olivgelb	RAL 2003	Pastellorange	RAL 3005	Weinrot
RAL 1007	Chromgelb	RAL 1021	Kadmiumgelb	RAL 2004	Reinorange	RAL 3007	Schwarzrot
RAL 1011	Braunbeige	RAL 1023	Verkehrsgelb	RAL 2008	Hellrotorange	RAL 3009	Oxidrot
RAL 1012	Zitronengelb	RAL 1024	Ockergelb	RAL 2009	Verkehrsortange	RAL 3011	Braunrot
RAL 1013	Perlweiß	RAL 1027	Currygelb	RAL 2010	Signalorange	RAL 3012	Beigerot

KEMPENS

Informatieblad

Verantwoordelijke uitgever
JEF GEYS
 Langvennen 61
 België
 - sept. 1991 -

SPECIALE EDITIE SÃO PAULO

VERHAAL

1959. Ik kom uit een academieperiode en heb up de Expo '58 het perspaviljoen helpen volplakken met kurlketterijzen en vinylhandjes die de richting naar de WC's aangeven. Ik leer Jef van Dijk kennen en hij leert me wie Brecht is en wat het Berliner Ensemble betekent. Jef studeerde in die jaren aan de Stúdio Herman Terlink en scheen voorbestemd om naast zijn klasgenoten Ivo Pauwels, Walter Tillemans en Cje carrière te maken als toneelspeeler...

Een van de figuren uit die heroïsche Russische strijdjaren die mij het meest aansprakten was Nikolai Ladovsky, die begin jaren '20 in Moskou les gaf aan de school Vkhutemas/Vkhutein. Hij was voorstander van de synthese tussen schilderen, sculpturen en architectuur, en hij gebruikte psychoanalytische methoden om architectuurruimtes te creëren. Zijn credo was: goede nieuwe architectuur beruist op vruchtbare samenwerking tussen producent (architect) en consument (de massa).

Ik moest ergens beginnen en stelde me zeven gebieden voor die ik nader zou onderzoeken. Ik ontwierp een kleurboek voor volwassnen met daarin zeventien themabladen (1963-1965). Die zeventien thema's waren:
1. (ill. 7) De wereld als drager van hetgeen met mij gebeurde...

2. (ill. 8) Het lichaam, de drager bij uitstek van wat we meemaken, een helft frontaal en een helft van op de rug gezien...

3. (ill. 9) Het mannelijke: de macho-militair, als onderdeel van dat mannelijke, die vrijloft met een soort van parfumervermoed in de lens kijkt en meer aandacht heeft voor de snit van zijn smoke-vest dan voor de ellende van zijn slachtoffers.

4. (ill. 10) De droom: de auto die als projectiescherm dient voor vele frustraties, die voor ons genot en onze zelfzekerheid opgetut wordt met S, SE en andere X-en.

5. (ill. 11) De hogepriesteressen uit de kunstgeschiedenis: van de Venus van Willendorf tot de Vargas-girl. Verminkt, uit hun context getrokken, verzameld en onwettig samengetroefd rond de in een cirkel gevatte Da Vinci-bodybuilder...

6. (ill. 12) De dingen: het vuur van een leeg bestaan, de stukken van de puzzel die we vergaren, trachten te reconstructeren, de noodzakelijke zaken die iedereen moet hebben om nadien weg te gooien...

7. (ill. 13) Het huis, de tent, de ligo, de hut, eravan, chalet, mobilhome, de plaats waar men altijd over zegt: ik ga naar huis. Toen ik het huis in 1964 tekende, leefde het ten onderwerp van gesprek zoals Ladovsky het wou: een vruchtbare samenwerking tussen producent (architect) en consument (de massa).

8. (ill. 14) De dingen: het vuur van een leeg bestaan, de stukken van de puzzel die we vergaren, trachten te reconstructeren, de noodzakelijke zaken die iedereen moet hebben om nadien weg te gooien.

9. (ill. 15) De dingen: het vuur van een leeg bestaan, de stukken van de puzzel die we vergaren, trachten te reconstructeren, de noodzakelijke zaken die iedereen moet hebben om nadien weg te gooien.

10. (ill. 16) Het lichaam, de drager bij uitstek van wat we meemaken, een helft frontaal en een helft van op de rug gezien, maar samen een geheel: zonder richting-elliptisch en evenwicht houdende onderdelen.

11. (ill. 17) De dingen: het vuur van een leeg bestaan, de stukken van de puzzel die we vergaren, trachten te reconstructeren, de noodzakelijke zaken die iedereen moet hebben om nadien weg te gooien.

12. (ill. 18) De dingen: het vuur van een leeg bestaan, de stukken van de puzzel die we vergaren, trachten te reconstructeren, de noodzakelijke zaken die iedereen moet hebben om nadien weg te gooien.

13. (ill. 19) De dingen: het vuur van een leeg bestaan, de stukken van de puzzel die we vergaren, trachten te reconstructeren, de noodzakelijke zaken die iedereen moet hebben om nadien weg te gooien.

14. (ill. 20) De dingen: het vuur van een leeg bestaan, de stukken van de puzzel die we vergaren, trachten te reconstructeren, de noodzakelijke zaken die iedereen moet hebben om nadien weg te gooien.

15. (ill. 21) De dingen: het vuur van een leeg bestaan, de stukken van de puzzel die we vergaren, trachten te reconstructeren, de noodzakelijke zaken die iedereen moet hebben om nadien weg te gooien.

16. (ill. 22) De dingen: het vuur van een leeg bestaan, de stukken van de puzzel die we vergaren, trachten te reconstructeren, de noodzakelijke zaken die iedereen moet hebben om nadien weg te gooien.

17. (ill. 23) De dingen: het vuur van een leeg bestaan, de stukken van de puzzel die we vergaren, trachten te reconstructeren, de noodzakelijke zaken die iedereen moet hebben om nadien weg te gooien.

18. (ill. 24) De dingen: het vuur van een leeg bestaan, de stukken van de puzzel die we vergaren, trachten te reconstructeren, de noodzakelijke zaken die iedereen moet hebben om nadien weg te gooien.

19. (ill. 25) De dingen: het vuur van een leeg bestaan, de stukken van de puzzel die we vergaren, trachten te reconstructeren, de noodzakelijke zaken die iedereen moet hebben om nadien weg te gooien.

20. (ill. 26) De dingen: het vuur van een leeg bestaan, de stukken van de puzzel die we vergaren, trachten te reconstructeren, de noodzakelijke zaken die iedereen moet hebben om nadien weg te gooien.

21. (ill. 27) De dingen: het vuur van een leeg bestaan, de stukken van de puzzel die we vergaren, trachten te reconstructeren, de noodzakelijke zaken die iedereen moet hebben om nadien weg te gooien.

22. (ill. 28) De dingen: het vuur van een leeg bestaan, de stukken van de puzzel die we vergaren, trachten te reconstructeren, de noodzakelijke zaken die iedereen moet hebben om nadien weg te gooien.

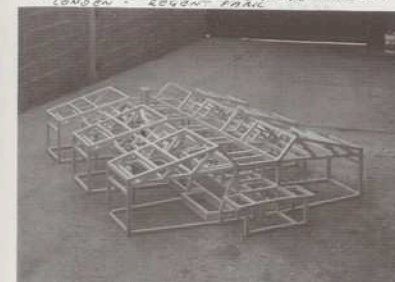
23. (ill. 29) De dingen: het vuur van een leeg bestaan, de stukken van de puzzel die we vergaren, trachten te reconstructeren, de noodzakelijke zaken die iedereen moet hebben om nadien weg te gooien.

24. (ill. 30) De dingen: het vuur van een leeg bestaan, de stukken van de puzzel die we vergaren, trachten te reconstructeren, de noodzakelijke zaken die iedereen moet hebben om nadien weg te gooien.

25. (ill. 31) De dingen: het vuur van een leeg bestaan, de stukken van de puzzel die we vergaren, trachten te reconstructeren, de noodzakelijke zaken die iedereen moet hebben om nadien weg te gooien.

4. FRANKLICH, JUDITH 1989 HOUSE FOR PASCAL BOUQUET / BOUQUET, PASCAL

5. GR. BEITANIS, LUBETKIN, 1967

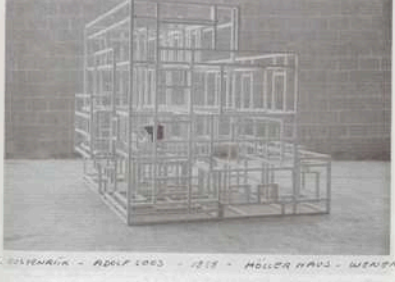
2. SPANIC, JOSEPH 1999 CASA DO BARRIO

6. CENTRAL 1997, CASA DO BARRIO

3. NEDELOVANO, ALFARO 1986, EXHIBITION IN UNIAO DO BRASIL, RAPIA - BRASIL

7. VOLYENAIK, 1987, 1988 - MALLER, HANNA - WEIZMAN

4. BOVIC, 1989, VILLA A, 1989-90, LOPPEN

8. ITALIC, GIUSIAP 1989, VILLA B, 1989-90, LOPPEN

NARRATIVA

1959. Acabo de passar algum tempo na Academia. No pavilhão da Imprensa da Exposição Internacional de '58, ajudei a colar em todos os cantos figurinhas de cortiça e mãos de vinyl que indicam a direção dos lavabos. Travo conhecimento com Jef van Dijk. Ensina-me quem é Brecht e o que significa o "Berliner Ensemble". Nessa época, Jef estudava no Estúdio de Formação Teatral de Herman Terlink e parecia destinado a carreira teatral...

Uma das personagens desta época russa heroica que mais me interessava era Nikolai Ladovsky que, no início dos anos 20, ensinava em Moscovo, na escola Vkhutemas/Vkhutein. Presentava uma síntese entre a pintura, a escultura e a arquitetura e recorria a processos psicanalíticos para criar espaços arquiteturais. O seu credo era: a boa arquitetura nova assenta numa colaboração frutífera entre o produtor (o arquiteto) e o consumidor (a massa).

1. (ill. 7) O mundo como suporte do que acontece, como dado central a partir do qual eu me situo: é eu no coração de um conjunto. Para pôr à prova o gosto da actualidade fiz deslizar o mapa da América do Sul para trás e deixei-o debaixo do da Indochina/Vietnam, mostrei a imagem obtida e fita-la admitir como uma evidência, o que reduzia as deslocações de fronteiras a uma farsa.

2. (ill. 8) O corpo, suporte por excelência do que vivemos, visto metalde pela frente, metalde pelas costas, mas representado conjuntamente em todo elemento mantendo-se em equilíbrio sobre si mesmo.

3. (ill. 9) O viril: o macho-militar, como variante do viril, que fixa a lente com uma teoricidade frívola e espumada. O corte do seu "smoking" ocupa o mais que a infelicidade das suas vítimas.

4. (ill. 10) O sonho: o automóvel, éran de projecção para muitas frustrações, ornado de S, de SE e de outros X para nosso prazer e satisfação. O automóvel que deve servir para chegar mais depressa do trabalho ao aborrecimento.

5. (ill. 11) As grandes sacerdotisas da história de arte, desde a Vénus de Willendorf à rapariga de Vargas. Desci, como se existisse apostilado numa nota de sábado, esperando que um idolo a vir a libertar.

6. (ill. 12) Os objectos: eu estava sozinho, as peças do puzzle que nos reúnem, as coisas indispensáveis para a vida quotidiana, objectos de uso quotidiano, objectos de uso quotidiano, objectos de uso quotidiano.

7. (ill. 13) A casa, a tenda, o "iglo", a cabana, a caravana, o "chalet", o "mobillhome", o lugar em que temos o hábito de dizer: eu entro em minha casa. Em 1964, quando me desloquei para a casa, ela parecia um assunto de conversa de que Lavsky teria gostado: uma colaboração frutífera entre o produtor (o arquiteto) e o consumidor (a massa).

8. (ill. 14) As coisas: o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque.

9. (ill. 15) As coisas: o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque.

10. (ill. 16) O corpo: o suporte por excelência do que vivemos, visto metalde pela frente, metalde pelas costas.

11. (ill. 17) As coisas: o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque.

12. (ill. 18) As coisas: o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque.

13. (ill. 19) As coisas: o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque.

14. (ill. 20) As coisas: o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque.

15. (ill. 21) As coisas: o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque.

16. (ill. 22) As coisas: o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque.

17. (ill. 23) As coisas: o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque.

18. (ill. 24) As coisas: o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque.

19. (ill. 25) As coisas: o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque.

20. (ill. 26) As coisas: o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque.

21. (ill. 27) As coisas: o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque.

22. (ill. 28) As coisas: o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque.

23. (ill. 29) As coisas: o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque.

24. (ill. 30) As coisas: o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque.

25. (ill. 31) As coisas: o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque, o fogo de um leque.

VARIATIES OP HET THEMA VAN DE STER

Vlaggen

Kunnen wapperende vlaggen u ontroeren? Schelle kleuren, nog scheller op de ene vlag dan op de andere. Ze willen elkaar kitscherig overtroeven. Alleen schreuderige kleuren zijn geschikt, hevig rood, helderblauw, geel. Simpele emblemen van trots, van geweld, van uitdaging. Van conventionaliteit ook. Van kuldgeest. Soms van branie, van kinderlijk zegevierten op kermiskoersen en Olympische spelen.

Zoek eens hun afbeelding in een encyclopedie op, te vinden bij het woord "vaandel". Daar zijn ze tot bedaren gebracht, braaf in de rij, als in een kleurboek uit de kindertijd. Als objecten in een insectenmuseum. U kunt de vlaggen en maties nu rustig tellen.

Iets vreemd valt op. Op vlaggen als die van Irak, van de Verenigde Staten, en vele andere, precies hetzelfde embleem, alsof de fantasie te kort schoot: dezelfde vijfpuntige ster. Vanwaar die herhaling? Waarom telkens een ster om een groep of een natie tot eensgezindheid aan te manen? De vlag is het verbeteren teken dat wij elkaar horen, elkaar moeten verdedigen, onderdanig dienen te zijn. Een naïeve, wellicht hopeloze poging mensen binnen hun gemeenschap te houden. Waarom dan op die vlag een ster en waarom juist die?

Ster

Een ster schenkt licht. Geen duidelijk teken van leven, van hoop, van stralende gezondheid dan het licht dat gelukkig de duisternis telkens weer doorbreekt. Nageneeg alle culturen verwijzen ernaar. En dat licht, zon en sterren stralen het uit.

De vijfpuntige ster van de vlaggen lijkt echter nauwelijks op een natuurlijke lichtende ster. Het is een nauwkeurig uitgetekende meetkundige figuur.

Pentagram

De eerste die volgens de traditie de vijfpuntige ster, het pentagram, analyseerde, is de beroemde, ten dele legendarische Griek Pythagoras; wiskundige, oprichter van wat vandaag een religieuze sekte zou heten, politieke leider, filosoof uit de Vle eeuw voor onze tijdrekening. De wiskundige verhoudingen eigen aan dat pentagram zijn merkwaardig. Ze weerspiegelen met name wat men de "gulden snede" of "golden ratio" noemen. Ze geven relaties weer die het esthetische gevoel bevredigen. Volgens de Pythagoreïers kennen dergelijke harmonische verhoudingen de hele kosmos. Daarom is hij zo prachtig.

Dat de harmonie die de delen verbindt wiskundig meetbaar is, verklaart de betekenis die Pythagoras toekent aan geometrische figuren alsook aan getallen zoals drie, vijf, zeven, tien. Je ontmoet die sierlijke verhoudingen het makkelijkst in de structuur van de wereld van sterren en planeten. Of in de muziek, met haar intervallen en accoorden. Astronomie en muziek hebben dezelfde wiskundige basis. Het zijn slechts de twee meest duidelijke tekens van de universele schoonheid die ook in het pentagram tot uiting komt!

Vreemde voorstelling in de ogen van de moderne technicus. De wereld ligt niet ter beschikking als een hoop bruikbaar materiaal. Hij is een schitterende voorstelling waar ieder zijn plaats is toegewezen. Ieder hoort zijn taak in alle trots en bescheidenheid en vriendschap te aanvaarden. Doet hij het, dan is hij gezond en gelukkig. Met de blik gericht op het geheel van de wereld zal hij de maatschappij dan eveneens harmonieus inrichten, zodat de delen er overvloedig toe hun recht komen. Het evenwicht en de rust eigen aan de kosmos moeten we in de maatschappij en in onszelf handhaven en redden.

Het oude pentagram beveelt je dus aan je rol op je aangewezen plaats te spelen, de mooie eenheid van het geheel niet door tweedracht te schaden, onredelijke pretenties op te geven. Dat hadden vele Grieken voor ogen als ze over politiek dachten, zeker degenen die het voor het zeggen hadden. Archaisch ideaal! Wellicht verwant aan voorstellingen zoals de Chinese over het evenwicht tussen Yin en Yang of de Egyptische opvatting van de kosmische rechtvaardigheid: de Maat. Archaisch vooral doordat het weinig ruimte opent voor het moderne ideaal van gelijke individuele rechten. In Athene groeide rond de Vle eeuw nochtans een eerste vorm van democratie. Of iets wat er op leek. Met zijn slaven en onmondige vrouwen was de stad verre van consequent democratisch. De Pythagoreïsche ideale gemeenschap was dit evenmin. Plato, die in naam van een atemporeel model zelfs een strak hiërarchische samenleving voorstond, sloot zich in dat opzicht bij de Pythagoreïsche traditie aan. Orde moet er zijn, de chaos dient bezworen: daarom mag men de menselijke fantasie niet de vrije teugel laten. Het strak geometrische pentagram beeldde het streven naar hiërarchie goed uit. Een hiërarchie waarin ieders geartheid en functie tot bloei kunnen komen. Als men maar zijn grenzen niet overschrijft, geen chaos oproept door losbandigheid. Men kan na de Grieken en Romeinen tot de Renaissance toe het spoor van het pentagram blijven volgen: zo bv. in de gotische kathedraal, een ruimte die de harmonie tussen hiërarchisch geordende groepen en klassen symbolisch uitbeeldt. Waar men eveneens, zij het anders dan in de Griekse tempel, de regels toepast die uit de gulden snede af te leiden zijn. Bekend is ook het pentagram waarin de zestiende eeuwse occultist Agrippa van Nettesheim de mens uitbeeldt: benen en armen zo gestrekt dat ze samen met het hoofd de vijf punten van de ster raken. De mens weerspiegelt als mikrokosmos de harmonieuze makrokosmos waarin hij geïntegreerd is!

Argwaan

We leven in 1991. Is de verzuchting naar een universele orde die ieder zijn plaats aanwijst nog begrijpelijk? Jawel. Maar kan de westerling in zo'n orde nog geloven? Noch de kosmos noch de maatschappij stellen we ons meer voor als een mooie eindige structuur die men geometrisch afbaken kan uitbeelden. Achter de aanlokkelijke voorstelling van een harmonieuze wereld en vooral van een harmonieuze samenleving ruiken we macht, voorrecht die zich willen rechtvaardigen. Plato wilde de arbeiders ondergeschikt maken aan de filosofen en aan de krijgers zoals in een mens de baak onderworpen moet blijven aan de geest en aan de ziel. Dat is verkocht sterk op een aristocratische ten behoeve van aristocraten. Dat de natuur in een definitief stramen te grijpen is, lijkt thans nauwelijks aannemelijk: achter de dynamiek en zelfs de schijnbare regelmaat van de verschijnselen is evenveel wanorde als orde aan het licht te brengen¹. Wel kunnen we de natuur voor eigen doeleinden aanwenden. Met de wetenschap groeien techniek, beheersing, welstand. Hoewel ook daaromtrent twijfel rijst. De wetenschap schenkt kennis. Maar het zijn telkens voorlopige inzichten. We aanvaarden ze in afwachting van iets beters². En wat de maatschappij betreft: die verandert voortdurend onder de dwang van een nooit aftatende modernisering. Duizelingwekkende vaart. Maar de bestemming is onzeker. Wanneer beginnen men de wereld te willen stramen in plaats van hem verwachten? Welke vragen? Misschien in de Renaissance, toen de conditiere als representatieve figuur op de voorgrond trad? Of wat later, toen de voorstelling van een oneindige wereld de Griekse "kosmos" van het toneel liet verdwijnen? Of is een ander moment van grotere betekenis geweest? Om het even. Zeker is het dat het geloof in een inspirerende totaliteit geleidelijk uitdooft. Men moest zijn eigen weg zoeken.

Wil

Als de transcendente modellen ongelooftwaardig worden, de goddelijke aanwijzingen steeds moeilijker te ontcijferen zijn en tenslotte de modernisering alle traditionele groepen aan het wankelen brengt, kan men de maatschappij of desnoods een eigen deelgroep naar eigen inzicht zien te organiseren³. Moet men daarbij de ambitie grenzen opleggen? Welke? Dat is onduidelijk. Politieke filosofen van de moderniteit ontwikkelden de idee dat de natuurtoestand een verschrinking was: de wilde verlangens die er ongeremd tegen elkaar botsten, zaaiden er angst, dood en geweld. De chaos was dus het uitgangspunt in plaats van een te duchten ondergang. Maar harde afspraken en staatsgezag konden aan de chaos een eind maken. De samenleving hoort uiteindelijk op redelijke voornemens en beslissingen te steunen. Op een maatschappelijk verdrag. De ordening is dan wel overgeleverd aan goede en slechte wil. Het gezag dat veiligheid brengt, vergt steeds vernieuwde bevestiging. Het is wankel. De speelbal van betwisting en onzekerheid. Het is immers verre van even heilzaam voor iedereen en voor alle groepen.

Het Pythagoreïsche ideaal was maatschappelijk gezien nooit erg effectief geweest maar thans werkte het hoegenaamd niet meer. Men moest dus maar met zijn verstand uitzekken wat wenselijk was. Bij gebrek aan een leidraad zou de discussie hieromtrent niet meer ophouden. Waren het overigens discussies, redelijke gesprekken? Veeleer gingen achter meningsverschillen belangen schuil.

Het pentagram raakte dus zijn oude betekenis kwijt. Sommigen hielden wel vol dat er een natuurrecht bestond. Maar in plaats van na te gaan wat de natuur voorschreef, bekommerde men zich steeds meer om wat men moest of kon willen. En er was veel wat men kon willen. Bijvoorbeeld slaven voor zich laten werken. Afzetgebieden veroveren. Spoorwegen bouwen. Kolonies veroveren. Aristocratische werden dergelijke ondernemingen vooral in opdracht of onder de leiding van alleenheersers, koningen, aristocratische families doorgevoerd, al of niet met Gods zegen. Wimpels en schilden vertoonden de emblemen van een geslacht. Het nieuwe tijdperk met zijn veel efficiëntere middelen bracht echter niet meer krachten in beweging. Als de Franse driekleur de koninklijke lelie vervangt, is het tijdperk van de massa's voorgrond doorgebroken. Vlaggen krijgen dan de pretentie de wil van een hele natie te symboliseren.

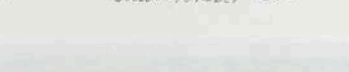
Natie

Zo groeide de nieuwe betekenis van het pentagram. De aantrekkelijke heldere vorm ging prijken op vlaggen als een signaal waarmee een natie haar wil verkondigde zichzelf in de wereld te doen gelden in plaats van zich in de wereld te schikken. De ster, met de vlag, drukte onverloemde wil tot macht uit. En aldus verkondigde de natie tevens haar afbreuk met de andere naties of volkeren. Gezond de wettiger? Een duidelijke reden om beperkingen te aanvaarden was er echter niet meer. Veeleer zou men zijn grenzen t.o.v. de anderen willen verleggen. Op zijn minst moet men zich tegen hem verdedigen.

Vanaf de opkomst van het nationalisme wordt dit het motto van de meest uiteenlopende naties. Vandaag bijvoorbeeld evenzeer voor de door geringe industrialisering gehandicapte moslimlanden - vele voeren de bekende ster in hun

1. KIRK, G.S. en RAVEN, J.E. - The Presocratic Philosophers, Cambridge, 1957, pp. 217-262.

2. VORONOV, V.P. - Les origines de la pensée grecque, Paris, 1981, p. 93-96.

3. GHYKA, M.C. - Le Nombre d'Or, Gallimard, Paris, 1953, p. 120.

4. Cf. GHYKA, op. cit., l. p. 5.

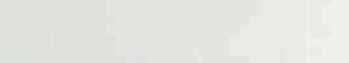
5. THUILLEP, P. - La recherche de Dieu, in La Recherche, mai 1991, n. 6, p. 552.

6. "Derationalität von christlicher Religion in der Zeit der Aufklärung" (Karl Popper, De geschiedenis van kennis, Ling. Boom, 1978, p. 186).

7. KOYRE, A. - From the closed World to the infinite Universe, Baltimore, 1957.

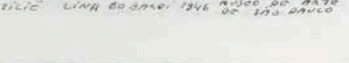
8. Cf. PAPANASTASIOU, K. - La civilisation de l'Égypte, Ed. Champ Libre, 1983.

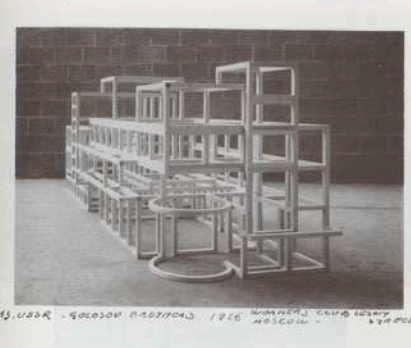
9. Cf. VAN DER WOUDE, H. - Heelkunde en de natuurwetenschappen, Amsterdam, 1973, p. 142.

10. SCOTSON, J.L. en ELIAS, N. - De geschiedenis van de mens, Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen, 1987, n. 6, p. 142.

11. Voor een beschrijving van de esothetische middelen waarmee het nazisme de gelijkheidskleding van de "volksgemeenschap" symbolisch doorbrak, zie Reichel, P. - Der Aufbau der nationalsozialistischen Bewegung, Hanser Verlag, München, 1991. Hier zijn we uiteraard aan een extreem voorbeeld van een proces dat zich gewoonlijk - geduldig - in een veel mildere vorm voordoet.

12. HERTZ, G. und KIRSCHNER, B. - Jüdisches Lexikon, begr. Berlin, 1927, Bd. III, p. 1281, art. "Magen David".

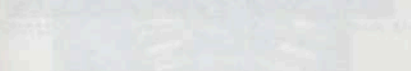
13. Jean Aubrey, son van de wicings "joden" die, zoals Primo Levi, Auschwitz overleefde, beschrijft zijn overleving zich als jood te voelen. Geheld conform aan Sartre's theorie is het enkel de bijl. van de auteur met die van deze Ona's met die van jood maakte de wilde maak. Zie Jerspers van Stridland uit Suhr, Munich, p. 102-103.

14. "De holocaust is een fundamenteel onderdeel geworden van de fundamentele van de staat Israël" (Van Den Bergh, G. - De inleiding van de 15. Hellemans, S. - Stijl van de moderniteit, Univ. Pers. Leuven, 1990, l. p. 51).

16. Dobbelaere, K. - Katholicisme en de cultuur: ontstaan en betekenis. In: Das Erbe, 5. nov. 1988.

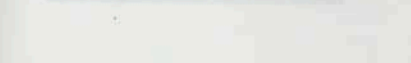
17. Hays, L. - De verdeling van de wereld, Leuven, Krijck, 1987.

18. Grys, J. - De hant. In Nieuw Vlaams Tijdschrift, jrg. 33/2, maart-april 1980, p. 201-208.

19. Mark Edvardson en Peter Heysart meten bij Vlaamse jongeren een toenemende bereidheid tot sociaal engagement wat te nemen en een gemakkelijke samenwerking als met gemeenschap te beschouwen. Zie Noepel, Brestel en onderhouden, Brussel, VUB-Press, 1990, p. 221.

20. DUTSCHANO, L. - Mito della cultura, Milano, 1981.

21. MOKROV, L. - LITVA BAKARAVAN, 1847, 1848, 1849, 1850, 1851, 1852, 1853, 1854, 1855, 1856, 1857, 1858, 1859, 1860, 1861, 1862, 1863, 1864, 1865, 1866, 1867, 1868, 1869, 1870, 1871, 1872, 1873, 1874, 1875, 1876, 1877, 1878, 1879, 1880, 1881, 1882, 1883, 1884, 1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910, 1911, 1912, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918, 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 2680, 2681, 2682, 2683, 2684, 2685, 2686, 2687, 2688, 2689, 2690, 2691, 2692, 2693, 2694, 2695, 2696, 2697, 2698, 2699, 2700, 2701, 2702, 2703, 2704, 2705, 2706, 2707, 2708, 2709, 2710, 2711, 2712, 2713, 2714, 2715, 2716, 2717, 2718, 2719, 2720, 2721, 2722, 2723, 2724, 2725, 2726, 2727, 2728, 2729, 2730, 2731, 2732, 2733, 2734, 2735, 2736, 2737, 2738, 2739, 2740, 2741, 2742, 2743, 2744, 2745, 2746, 2747, 2748, 2749, 2750, 2751, 2752, 2753, 2754, 2755, 2756, 2757, 2758, 2759, 2760, 2761, 2762, 2763, 2764, 2765, 2766, 2767, 2768, 2769, 2770, 2771, 2772, 2773, 2774, 2775, 2776, 2777, 2778, 2779, 2780, 2781, 2782, 2783, 2784, 2785, 2786, 2787, 2788, 2789, 2790, 2791, 2792, 2793, 27

VARIATIONS ON THE THEME OF THE STAR

Flags

Are you touched by the sight of flying flags? Garish colours. One flag brighter than the others, tawdry striving to outdo them all. Only flamboyant colours will do. Deep red, bright blue, yellow. Simple emblems of pride, of violence, of challenge, of conventionality, of belonging to the mob. Sometimes showing off a childish victory at the playground or at the Olympics.

Find the entry "flags" in an encyclopaedia. Look at the images, see how meek they are, note their composed attitude when grouped together. They look like the inmates in a child's colouring-book, like the insects pinned down in an entomological museum. Flags and nations are quietly waiting to be counted.

Then, one notices something curious about them. The flags of Iraq, of the United States, of the Soviet Union, of many other nations, they all have the same emblem, as if fantasy has failed: a five-pointed star. Why this recurring emblem? Why is it a star that urges for solidarity? A flag is the symbol of our being determined to stick together, to defend each other, to serve. It is a naive and probably desperate attempt to keep people within society. Then why does the star appear on flags, and why precisely this one?

Star

A star beams light. Nothing is more distinct as a sign of life, of hope, of bursting health, than the light that perpetually splits darkness. Nearly all cultures refer to light radiating from the sun and the stars. However, the five-pointed star on flags hardly resembles a star that lights from heaven. It's a precise geometric figure.

Pentagram

Tradition has it that the first person to analyse the pentagram was the partly legendary Greek Pythagoras, who in the sixth century B.C. practised mathematics, founded what today we would call a religious sect, and furthermore acted as a political leader and philosopher. The mathematical qualities of the pentagram certainly are curious. The proportions reflect what has ever since been named "the golden section", satisfying aesthetic sentiment. According to Pythagoreans, these harmonious proportions can be found in the entire universe. The beauty of the pentagram results from these harmonious proportions.

The fact that the harmony connecting the different parts can be measured mathematically, explains why Pythagoras attaches such great importance to geometric figures and numbers like three, five, seven, ten. These decorative proportions are readily encountered within the structure of the universe, stars and planets, and within the intervals and chords of music. Astronomy and music have the same mathematical basis. These two are only the most obvious manifestations of the universal beauty which is also expressed in the pentagram!

In the view of a modern technician, this sounds rather odd, for it means that the world is not at our disposal to be cultivated, but rather it is a splendid house where everybody has been assigned a room. With pride, modesty and a sense of companionship we should accept our duties. In doing so, we'll be happy and healthy. Bearing in mind the totality of the world, one has to create a harmonious society, giving everything its due. The state of equilibrium and universal peace must be preserved within ourselves and within society.

Thus, the ancient pentagram commands to play the roles that have been assigned to us, not to disrupt the beauty of unity by dissension or unreasonable pretences. This archaic ideal is what a lot of Greeks had in mind when reflecting on politics, certainly those in charge. The idea may be related to the Chinese concept of the equilibrium between Yin and Yang or to the Egyptian concept of cosmic justice (the Maat). This sort of ideal is all the more outdated as it leaves little room for the modern ideal of equal individual rights.

Nonetheless, in Athens democracy developed around the fifth century, or at least something resembling it did. The existence of slaves and the tutelage of women meant that the city was far from being consequent in its democracy. Neither was the ideal Pythagorean society¹. In this respect, Plato, who in the name of an atemporal model favoured a strictly hierarchical society, closed ranks with the Pythagoreans. Law and order are an absolute necessity, chaos must be avoided. Therefore rampant human fantasy is a danger. The rigidly geometrical pentagram outstandingly symbolizes the strive towards a hierarchy where everyone's talent and function can bloom as long as one keeps within certain boundaries and as long as one does not invite chaos by lawlessness.

The pentagram can be traced in the wake of the Greeks and the Romans up till the Renaissance². One example is the Gothic cathedral, a space symbolizing the harmony between hierarchically ordered groups and classes, and an example of the application of the principles of the golden section, though these principles are applied in a manner different from the one in the Greek temples. We are also familiar with the pentagram which served the sixteenth century occultist Agrippa von Nettesheim to depict man: legs and arms are stretched in such a way as to touch, together with the head, the five points of the star. The microcosm of man reflects the harmony of the macrocosm in which he is embedded³.

Supplication

This is 1991. Can we still understand this yearning for a universal order, where everyone has been assigned a place? Yes. But, can we in the West still believe in such an order? We don't think any more of neither a universe nor of a society as a beautiful, finite structure that can be depicted in a precise geometrical way. The tempting picture of a harmonious world, and above all, of a harmonious society smells of power, of prerogatives seeking to justify themselves. Plato's aim was to subdue the workers to the philosophers and the soldiers, just as in man passion must be subordinate to the mind and the will. This strongly smells of an ideology suiting the aristocracy. The idea that nature can be framed in a definite pattern is nowadays hardly acceptable behind the dynamics and even the apparent regularities of the events we are able to discern both chaos and order, both to the same degree⁴. We can however use nature for our own purposes. As scientific knowledge increases, so does the level of technique, of prosperity, of our capabilities to dominate. However, even these questions arise. Science is a source of knowledge. Yet our knowledge always has a temporary character. Our understandings are forever awaiting something better⁵. As far as society concerns, it is continually changing because of the pressure of a never tiring modernisation. At breakneck speed we are travelling to an unknown destination.

When did this urge to change the world replace the expectant questioning? Was it during the Renaissance, when the condottiere became the prominent figure? Or was it later, when an infinite world replaced the Greek "cosmos"? Or has it been another moment of major importance? All the same, we can be pretty certain that the belief in an inspiring unity gradually waned. One had to search one's own way.

Will

When the transcendent models lose credibility, when the divine signs become increasingly difficult to decipher and modernisation undermines traditional groups, society or a subgroup can be organized according to one's own views⁶. In doing so, should ambition be restricted? If so, to what degree? The answer to that question is not obvious.

In modern times, political philosophers argued that the natural state implied nothing but terror. Conflicting eager desires brought about fear, death and violence. In the beginning reigned chaos, preceding a much feared decline. Strict engagements and central government enabled to put an end to chaos. In the end, society ought to be built on reasonable preferences and decisions: on a social contract. But then, law and order are subject to good and ill will. The authority guaranteeing a secure life needs constant approval. It is unstable, a toy in the hands of disunion and uncertainty. After all, authority is not beneficial to all and sundry.

From the point of view of society, the Pythagorean model had never been very effective, but now its functioning had stopped altogether. One had to resort to reason to find out what was desirable. The overall lack of principle meant that discussion would never end. For that matter, can we talk about discussion, about a reasonable conversation? Rather the different opinions hide different interests.

So the pentagram lost its ancient significance. Some maintained that there did exist such a thing as natural law. But instead of examining what nature prescribed, the attention became focused on what one should or can want. There is a lot one could want: slaves, who work for us; markets to conquer; railways to build; colonies to acquire. At first such enterprises were commissioned by or conducted by autocrats, kings, and families belonging to the aristocracy, with or without God's blessing. Banners and coats show us the emblems of ancient families. But the new era brought about new efficient means and unleashed new powers. When the French tricolour replaces the royal lily, the era of the masses is heralding its definite arrival. Flags then pretend to symbolize the will of the entire nation.

Nation

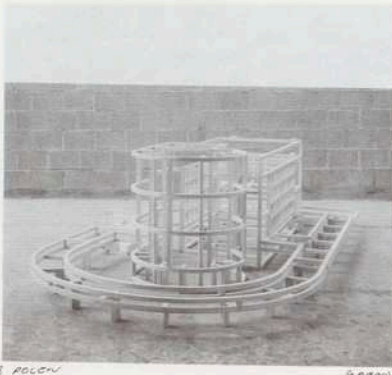
In this way a new significance of the pentagram came into being. As an attractive and bright symbol the pentagram came to express the nation's will to assert itself in the world, rather than to submit itself to the world. The star adorning the flag expressed the plain will to power and the nation's divergence from any other: Is this a matter of healthy competition? An obvious reason to accept restrictions had thus been lost. As far as boundaries were concerned, there was a tendency to reestablish new boundaries with regard to the others. Or at least boundaries should be defended.

From the rise of nationalism onwards, every nation has been founded on this principle, however different these nations may be. The notorious star adorns every flag: from muslim countries, handicapped by the petty industrial level, to the arrogant United States or the Soviet Union, which has turned modest by necessity. Thus there is something grim about the flag. It expresses the national will, not solidarity with a larger community. The other must be kept at a distance. He is a potential opponent who must be matched at all times. He also represents an antipode, an inferior outsider who unwittingly helps us to boost our own image. Therefore ideologues produce binary categories. Heterogeneous groups construct their self-image using their common enemy.

The number of examples is unlimited. Consider e.g. some district of a town: those already established call the newcomers indecent⁷. The well-to-do protect themselves against the lawless tramps or against the "stupid" down-and-outers. Labelling the insane helps the ordinary man to convince himself of his own mental health. To sooth his scruples, the conqueror calls the conquered uncivilized.

19. DEURVURV... NAVE... WERD...
S... S...

AS POLCOV

2000/9

Group emblems too, implicitly refer to outsiders. Both groups are imagined as homogenous: we are united when attacking or defending ourselves, the others are inferior but a threat. In fact nations are completely heterogeneous. All sorts of internal dissension threaten their existence. The more dissent, the more they are committed to their unity¹¹.

Magen David

From the fifteenth century onwards Magen David (or the Star of David), or David's Shield became the most common symbol of Judaism¹², not the familiar pentagram but a six-pointed star, formed by two intersecting equilateral triangles. This figure, the hexagram, had been known for a long time. Among other things, it expressed the link between the visible and the invisible world, between matter and spirit, the rhythm with which activity and passivity alternate. Unlike the pentagram the hexagram stresses contradiction and diversity which however, in the end meet in union.

As an emblem of Judaism, the Star of David was to acquire a social function similar to that of the pentagram. We all know what sort of struggle the Jews had to go through to survive without the help of a state. Miraculously the heterogeneous, dispersed Jewish community has never been swallowed up by its surroundings. But animosity of the environment can contribute to solidarity within the own group. At the very moment when many Westerners descending from Jews, hardly felt related anymore to the Jewish community, the most vehement anti-Semitic movement in history started. Never before, leaders had chosen their enemy with such a degree of cynicism in pursuit of the self-consciousness and aggressiveness of their own community. Stars of David were chalked on Jewish shops. The symbol was imposed on Jews as a stigma and became mingled with reprehension. For the "German", the lawless Jew became the means to become aware of his own superiority. But the Jews themselves were not homogenous as a group. Their community had been depicted them as a uniform group, united in evil. The emblem of the star was to become the stigma which in its simplicity summarized everything. It proved to work, and it probably worked out more efficient than the curse which was cast on other repugnant negativists such as gypsies, homosexuals, Jehovah's Witnesses, freemasons, degenerated artists.

Never before the logic of rejection had gone berserk to such a degree. The careful destruction of the branded others revealed the consequences of the adoration of the uncontrolled collective will. As an additional and unintended result of the shoa many Jews developed a national sentiment that was hitherto unknown to them¹⁴. Not surprisingly Israel as a state, fights as fiercely as any other state when its interests are concerned. Rightfully the Israeli flag with a six-pointed - star adorning it, joined the series of national emblems. Magen David has been reduced in status the same way the pentagram has.

I, I

In the Western industrial world, national symbols lost their innocence ages ago, if they ever were. But that is not the main reason why nations are increasingly incapable to issue both a passport and a feeling of identity. The image of the state and sphere¹⁵. What goes wrong, what movement can be sure of unconditional solidarity? In the absence of class-solidarity, those who no longer identify with society. Church attendance declines rapidly when all bonds with tradition are disrupted and both critical consumerism and a longing for therapy replace the traditional bond with the church¹⁶. In Belgium sociopolitical groups tend to become social service centres limiting their services to a restricted number of customers¹⁷.

Small wonder that flags more often are an object of ridicule than a cause for enthusiasm. Wars like the one which highlighted Iraq, ethnic riots, wars of independence, the Western consumer looks down upon as relics of an archaic past. After all, it's all about world finance, isn't it? As a consequence, the pentagram swaps partners: now it advertises for a multinational like Texaco.

But even if business is going to play the lead part, the individual is still hesitant as to which side to choose. I want to survive, but what more do I want? If I don't have the feeling to belong to some group, then who am I? What am I to do? What will I be? What can I do?

One thing we can be quite certain of: the individual must prove oneself, rouse interest for his cause. Maybe by playing the part of the star? It's not that easy. The individual must achieve things. What capital does he have at his disposal to do so? First comes his appearance, his style, his spending pattern. The way of enjoying things may prove a sign of excellence. It's good for your career. It can be achieved by hard work, just like it is only a summer-house. One can also become the architect of one's own appearance. A lifetime can be filled with bodybuilding, sports, diet, plastic surgery, suitable dressing, the cultivating of a lifestyle with corresponding spending pattern. The project may prove a Herculean task. Getting down-hearted, a stock of medicines, pep pills, authorized and unauthorized drugs will get you going again.

People rather indulge in decorating their own house¹⁸, even if it is only a summer-house. One can also become the architect of one's own appearance. A lifetime can be filled with bodybuilding, sports, diet, plastic surgery, suitable dressing, the cultivating of a lifestyle with corresponding spending pattern. The project may prove a Herculean task. Getting down-hearted, a stock of medicines, pep pills, authorized and unauthorized drugs will get you going again.

You? We?

For ages reactionaries have been complaining about decadence and predicting the decline of society. Won't they prove right in the end? Hasn't individualization proceeded to a degree that society is now disintegrating?

Dynamics however is not the same as universal decline, disintegration of groups does not imply that no new bonds are established¹⁹, individualism is not necessarily the same as egoism. Injustice, discrimination, marginalization, corruption with life. And why should we have to forget 1940, 1929, 1914, the shoa, colonialisation, imperialism, revolutions and their aftermath when comparing today with yesterday?

Collective mythologies are no longer trustworthy. Couldn't this be the dawning of an era when finally things are negotiated between sensible people? When small, flexible communities acknowledge the peculiarity of the individual? Why couldn't everyone be one's own light, one's own star, while we meet the other stars which twinkle and whirl around us as equals? Are stars of all forms and colours inevitable to combine (in harmony) by chance? Or just to twinkle for a moment, for no reason at all?

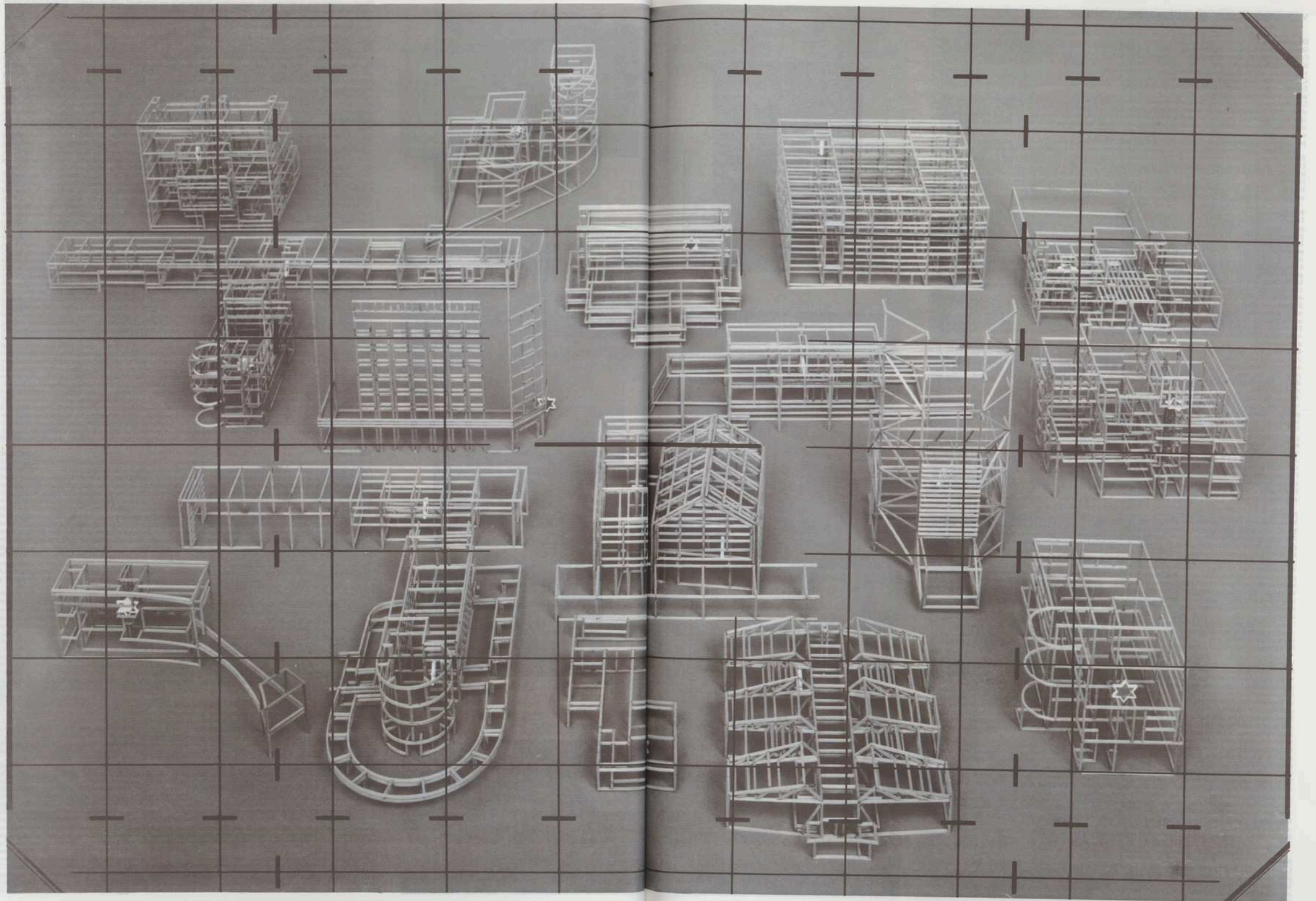
No more flying flags would be needed.

Jean Goossens

1. Frankrijk	Jean Nouvel	1988	Hotel St. James - Beaulieu/Bordeaux
2. Spanje	Joak Llinas	1979	Casa en Begur - Gerona
3. Nederland	Alvaro Siza	1986	2 woningen in Den Haag
4. België	Stéphane Beel	1989	Villa M. te Zedelgem - Loppem
5. Groot-Brittannië	Lubetkin/Tecton	1937	Elephant House for the Zoological Society London - Regent Park
6. Zwitserland	Luisi Snozzi	1974	Casa Kalmann Locarno - Brione
7. Oostenrijk	Adolf Loos	1928	House Moller-Wesem
8. Italië	Giuseppe Terragni	1936	Casa del Fascio di Como
9. Argentinië	Sánchez Gómez Solsona/Vilobý	1970	Bancho de la Ciudad de Buenos Aires - Retiro Branch
10. Tsjecho-Slowakije	Böckl	1985	Woonhuis te Prag
11. Mexico	Luis Barragan	1947	House for Luis Barragan Tacubaya - Mexico
12. Brazilië	Lina Bo Bardi	1946	Museu de Arte de São Paulo
13. U.S.S.R.	Golodov Brothers	1926	Workers club on Leary street - Moscow
14. Hongarije	Joseph Fischer	1934	Villa Hoffman - Budapest
15. Duitsland	L. Mies vd Rohe	1932	Haus Lempke Weissenau - Oost Berlijn
16. Belen	F.P. Wierman	1983	Daphnevoeding Mol-Wezel Molenboep
17. Uruguay	Onbekend		
18. Polen	L. Tomaszewski / J. Zakowski	1936	Gdynia-Gdansk Omach Pólkid. Lini oceaniczny

1. Kirk, G.S. and Raven, J.E., *The Presocratic Philosophers*, Cambridge, 1957, pp. 217-262.
2. For a comparison of the aristocratic harmonic homonomia and the democratic concept of equality of the isonomia among the Greeks, see: Verant, J.P., *Les origines de la pensée grecque*, PUF, 4th ed., 1981 (4), pp. 93-96.
3. Röhys, M.C., *Le Nombre d'Or*, Gallimard, Paris, 1959. The author discerns Pythagorean references throughout nearly all of Western history.
4. Compara: Ghyss, op. cit., p. 5.
5. Thaller, P., *La recherche du dieu chaot: in La Recherche*, May 1991, p. 552 au.
6. "The rationality of a theory can be reduced to the fact that it is chosen because it... may resemble truth more closely." (Karl Popper, *The Growth of Knowledge*, Ed. Boon, 1978, p. 186).
7. Koyré, A., *From the Maximal to the Infinite Universe*, Baltimore, 1957.
8. Cf. Papiaionnou, K., *La Construction de l'Histoire*, Ed. Champ Libre, 1983.
9. Cf. Vandendriessche, P., *Breil van de andere, vertoog over het zelf*, Kon. Museum voor Schone Kunsten, Antwerp, 1987, p. 142, aa.
10. Sorenson, J.L., and Elias, N., *The established and the challengers*, Frank Cass, London, 1965.
11. For a review of the aesthetic means by which the nazis symbolically imposed the Gleichschaltung on the "national community", see: Reichel, P., *Der schone Schein des dritten Reiches*, Hanser Verlag, Munich, 1991. The example here is an extreme one. Usually and fortunately the process takes a milder course.
12. Herlitz, G., and Kirschner, B., *Jüdisches Lexikon*, Berlin, 1927, T. III, p. 1281, art. "Magen David".
13. Jean Amery, one of the few "Jews" who, like Primo Levi, survived Auschwitz, describes his incapability to feel Jewish. In Sartre's view, only the opinion of the antisemitic mass or wants to make this Australian Jewish. See: *Journaux von Schuld und Sühne*, Munich, p. 102 sq.
14. "The holocaust has become fundamental to the founding myth of the state Israel", in: Van Den Bergh, G., *De uitdaging van de holocaust*, Antwerpen, Ling. Housteke, 1990, p. 126.
15. Heilbrunn, S., *Strijd om de moderniteit*, Louvain, 1990, p. 51 au.
16. Dobbelaere, K., *Katholiekisme à la carte: onaan en bevestiging*, in: *Ons Erfdeel*, Nov.-Dec. 1988, 5.
17. Hovse, L., *De verlichting voorbij*, Louvain, Kriak, 1987.
18. Geys, P., *Te huur, in: Nieuw Vlaams Tijdschrift*, jrg. 33/2 March-April, 1980, II, pp. 201-208.
19. According to Mark Elichardus and Peter Heysart, the younger generation in Flanders is increasingly inclined to social engagement and tends to view society as a community. See: *Sorpeel, flexibel en ongebonden*, Brussels, V.V.B., 1990, p. 221.

VARIATIONS SUR LE THEME DE L'ETOILE

Drapeaux

Des drapeaux qui claquent au vent, ça vous émeut ? Couleurs éclatantes, plus éclatantes encore sur un drapeau que sur l'autre. C'est la compétition du kitsch. Les couleurs criardes s'imposent : rouge agressif, bleu clair, jaune. Emblèmes simples de fierté, de violence, de défi. De conformisme aussi. De grégarisme. D'obroule quelquefois, de puérics victorieux aux courses cyclistes de quartier ou aux jeux olympiques.

Cherchez donc leur reproduction dans une encyclopédie. Vous les y trouvez calmés, rangés sagement comme dans l'albun à colorier des années d'enfance. Tels des objets épinglés dans un musée entomologique. Vous dénombrez à votre aise les étendards et les navires.

Une chose curieuse vous frappe. Sur des couleurs comme celles de l'Irak, des Etats-Unis, de l'Union soviétique, de bien d'autres, un emblème identique, comme par manque d'imagination la même étoile à cinq branches. D'où vient cette répétition ? Pourquoi, pour inciter un groupe ou une nation à s'unir, tracer si souvent une étoile ? Le drapeau, c'est le signe crispé que nous faisons partie du même groupe, que nous avons à nous défendre les uns les autres, que nous devons nous soumettre. Tentative naïve, peut-être désespérée, pour maintenir des gens au sein de leur communauté. Mais alors pourquoi sur ce drapeau une étoile et pourquoi précisément celle-là ?

Etoile

Une étoile éclaire. Pas de signe plus évident de vie, d'espoir, d'éclatant santé que la lumière qui, heureusement, finit toujours par percer dans les ténébreuses. Presque toutes les cultures y renvoient. Et cette lumière, le soleil et les étoiles l'émettent.

Il est vrai que l'étoile à cinq branches figurant sur les drapeaux ne ressemble guère à celles qui luisent dans la nuit. C'est une figure géométrique tracée avec minutie.

Pentagramme

D'après la tradition, le premier à avoir analysé l'étoile à cinq branches, le pentagramme, est Pythagore, Grec célèbre, en partie légendaire : mathématicien, fondateur de ce qu'aujourd'hui on appellera une secte, dirigeant politique, philosophe du VIe siècle avant notre ère. Les rapports mathématiques propres à ce pentagramme sont remarquables. Ils reflètent notamment ce qu'on continue d'appeler le nombre d'or. Elles traduisent des rapports qui satisfont les sens esthétiques. D'après les Pythagoriciens, de tels rapports harmoniques caractérisent le cosmos tout entier. C'est ce qui explique sa beauté.

L'harmonie qui relie les éléments se mesure en termes mathématiques. De là le sens que Pythagore prête aux figures géométriques ainsi qu'à des nombres tels que trois, cinq, sept, dix. Ces rapports spécifiques sont surtout visibles à travers la structure du monde des étoiles et des planètes. Ou encore dans la musique, avec ses intervalles et ses accords. C'est que l'astronomie et la musique ont le même fondement mathématique. Ce ne sont là du reste que les deux signes les plus clairs de l'universelle beauté qui s'exprime également dans le pentagramme.

Etrange conception aux yeux de l'homme-technicien d'aujourd'hui. Le monde n'est pas un ensemble de matériaux à la merci de nos entreprises mais bien plutôt une magnificence demeure où chacun trouve la place qui lui est assignée. La santé et le bonheur, c'est d'accomplir son destin avec fierté, avec modestie, avec amitié. En ayant à l'esprit l'ensemble de l'univers, il s'efforcera d'assurer une harmonie analogue dans la société, en veillant à ce que les éléments y soient mis en valeur selon des rapports équilibrés. La mesure et la paix propres au cosmos, nous avons à les assurer et à les maintenir dans la société.

En somme, le pentagramme ancien recommande à chacun de jouer son rôle au lieu désigné, de ne jamais nuire par la discorde à la belle unité de l'ensemble, de renoncer aux prétentions déraisonnables. C'est à cela que songeaient de nombreux Grecs lorsqu'ils réfléchissaient à la politique, du moins ceux qui détenaient le pouvoir. Idéal bien archaïque ! Apparent sans doute à des représentations telles que celle des Chinois sur l'équilibre du Yang et du Yin ou encore celle des Egyptiens concernant le Maât. Archaïque surtout en ce qu'il est étranger à l'idéal moderne des droits égaux de chaque individu.

À l'aube du VIe siècle apparaît néanmoins à Athènes une organisation sociale démocratique. La subordination des femmes et l'esclavage montrent combien cette société demeurait loin d'une démocratie authentique. La communauté pythagoricienne idéale l'était tout autant. Lorsqu'il se référait à un modèle intemporel pour préconiser même une société rigoureusement hiérarchique, Platon était fidèle à cet égard à la tradition pythagoricienne. L'ordre s'impose, il faut conjurer le chaos : c'est pourquoi il ne faut pas laisser libre cours sans plus à la libre créativité humaine. La forme géométrique rigoureuse du pentagramme illustrait bien le goût de la hiérarchie. Une hiérarchie où la nature et les aptitudes de chacun peuvent s'épanouir. Pourra-t-on ne franchir pas ses limites, qu'on ne déstabilise pas le monde par excès de liberté.

Après les Grecs et les Romains, on peut suivre le pentagramme à la trace jusqu'à la Renaissance : par exemple la cathédrale gothique, un espace qui symbolise l'harmonieuse hiérarchie entre les groupes et les classes. Ou plus précisément l'on applique les règles découlant du nombre d'or, bien que d'une autre manière que dans le temple grec. Chacun de nous se souvient aussi du pentagramme à l'intérieur duquel l'occultiste Agrippa de Nettesheim inscrit l'homme : jambes et bras écartés de façon à figurer avec le sommet de la tête les cinq pointes de l'étoile. L'homme reflète en tant que microcosme le macrocosme harmonieux où il s'intègre.

Soupeon

Nous sommes en 1991. Pouvons-nous comprendre cette aspiration à une ordonnance universelle assignant à chacun sa place ? Sans doute. Mais les occidentaux sont-ils encore capables de croire à une telle ordonnance ? Nous ne nous représentons ni le cosmos ni la société comme une belle structure finie, saisissable adéquatement en termes de géométrie. Derrière l'attrayante image d'un monde d'harmonie et surtout d'une société harmonieuse, nous croyons discerner de la volonté de puissance, des privilèges cherchant à se justifier. Platon voulait susciter les travailleurs au philosophe et aux guerriers, de même que le ventire doit se soumettre à l'esprit et à la volonté. Cela ressemble étrangement à une idéologie au service d'aristocrates. Il n'est plus guère possible d'admettre qu'un schéma définitif puisse jamais saisir la nature : sous le dynamisme et même l'apparente régularité des phénomènes on peut découvrir autant de désordre que d'ordre. Nous pouvons, il est vrai, soumettre la nature à nos propres desseins. Avec la science s'accroît la technique, la maîtrise, le bien-être. Encore que même à cet égard le doute se fait jour. La science procure le savoir. Mais ce n'est toujours qu'un savoir provisoire. Nous l'admettons en attendant mieux. Et en ce qui concerne la société : elle ne cesse de changer sous la contrainte d'une modernisation inexorable. Course vertigineuse. Mais à l'issue incertaine.

Quand s'est-on mis à vouloir transformer le monde au lieu de l'interroger ? Peut-être à la Renaissance, lorsque le condottiere devient un personnage représentatif ? Un peu plus tard, quand la représentation d'un monde infini fit disparaître le "cosmos" grec ? Un autre moment a-t-il été plus décisif ? Peu importe. Ce qui ne fait aucun doute, c'est que la croyance en une totalité capable de nous instruire s'est progressivement éteinte. Depuis, il faut chercher sa propre voie.

Volonté

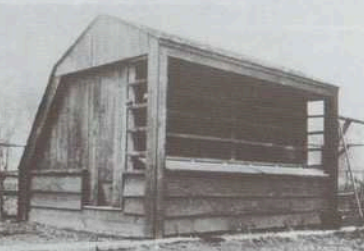
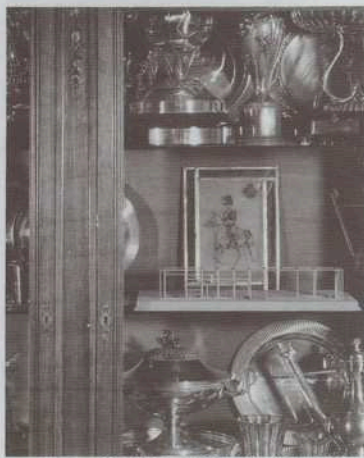
Si les modèles transcendants se font peu crédibles et les recommandations divines plus difficiles à déchiffrer et qu'enfin la modernité dissout tous les groupes traditionnels, on est contraint d'organiser la société ou à la rigueur un sous-groupe selon ses propres vues. Doit-on imposer des limites à l'ambition ? Lesquelles ? Cela n'est pas clair. Les philosophes politiques modernes développent l'idée que l'état de nature était épouvantable : les désirs sauvages qui s'y heurtaient sans frein engendraient la violence, l'angoisse, la mort. Le chaos était un point de départ plutôt qu'une menace future. Mais on pouvait mettre fin à ce chaos en concluant des accords précis et en installant le pouvoir de l'Etat. En dernière instance, la société doit s'appuyer sur des projets et des décisions raisonnables. Sur un contrat social. Il est vrai qu'en ce cas l'ordre dépend de la bonne et de la mauvaise volonté. L'autorité païenne réclame une confirmation toujours renouvelée. Elle est précaire. En proie à la contestation et à l'incertitude. C'est qu'elle est loin de servir dans la même mesure les intérêts de tous les individus et de tous les groupes.

L'idéal pythagoricien n'avait jamais eu grande efficacité sociale. A présent il n'en avait plus aucune. Il fallait donc s'en remettre à son intelligence pour décider de ce qui était souhaitable. Faute de principes directeurs communs, la discussion ne cessait plus. S'agissait-il du reste de discussions, d'échanges de vues rationnels ? Sous les divergences d'opinion se dissimulaient des intérêts.

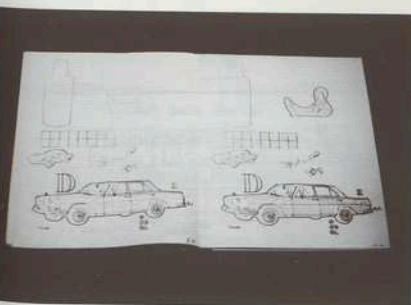
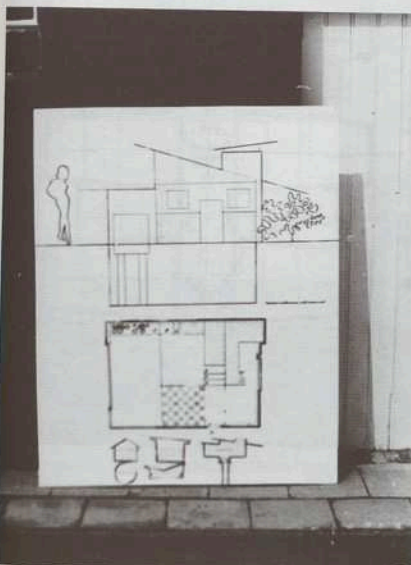
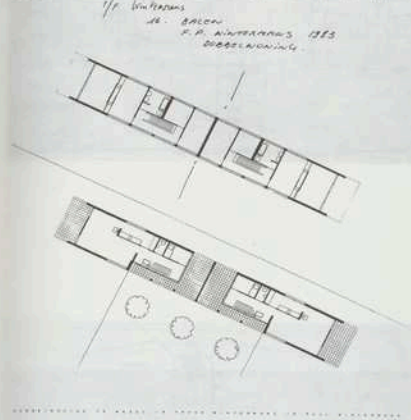
Le pentagramme avait donc perdu son ancienne signification. Certains se réclamaient encore cependant d'un droit naturel. Mais au lieu de se demander ce que la nature préservait, on se souciait toujours davantage de ce qu'il était souhaitable ou possible de vouloir. Que vouloir ? Par exemple faire travailler des esclaves à son service. Conquérir des marchés. Construire des chemins de fer. Acquérir des colonies. A l'origine, on menait de telles entreprises sur l'ordre de despotes, de rois, de familles aristocratiques, peut-être avec la bénédiction divine. Les fanions et les boucliers arboraient les emblèmes d'une lignée. Mais avec l'époque nouvelle et l'apparition de techniques infiniment plus efficaces, des forces nouvelles furent mises en branle. Quand les couleurs françaises remplacent la fleur de lys royale, l'ère des masses a définitivement commencé. Les drapeaux auront désormais la prétention de symboliser la volonté d'une nation tout entière.

Nation

Le pentagramme acquit ainsi un sens nouveau. Sa forme claire et attrayante apparut sur des étendards comme le moyen pour une nation de clamer sa volonté, de se faire valoir dans le monde, plutôt que de s'adapter à lui. L'étoile sur le drapeau traduisait sans tarder la volonté de puissance. De plus, la nation affichait ainsi sa distinction face aux autres nations et aux autres peuples. Saine émulation ! Mais on ne voyait plus clairement pourquoi imposer des bornes à son ambition. On aspirait plutôt à déplacer ses frontières aux dépens des autres. Il importait en tout cas de les défendre.

Here house at Tolosan designed by Schindler, 1918.

Depuis la montée du nationalisme, tel est le mot d'ordre des nations les plus diverses. Pas de différence à cet égard entre les pays musulmans encore peu industrialisés - voyez l'étoile sur certains de leurs drapeaux - une nation aussi arrogante que les Etats-Unis ou encore l'URSS, que seule la force des choses a rendue modeste. Le drapeau est dès lors le signe d'une crispation. Il exprime une volonté nationale, non quelque attache avec l'autre. Il importe que l'autre garde ses distances. Il est, au moins en puissance, un rival à qui se mesurer. Son antithèse aussi, le minable étranger qui sans le savoir nous aide à rebâtir l'image que nous nous faisons de nous-mêmes. D'où la production idéologique de catégories binaires. Les groupes les plus divers construisent leur propre image au moyen de l'image contrastée du groupe étranger. Les exemples sont innombrables. Voyez par exemple le quartier où les premiers habitants prént aux nouveaux venus les pires qualités. Les nantis gardent leurs distances par rapport aux vagabonds sans foi ni loi ou aux stupides migrants. En étiquetant le fou, le citoyen moyen se convainc de sa propre santé mentale. Le conquérant juge inculte sa victime ; ainsi disparaissent ses scrupules.

L'emblème collectif renvoie lui aussi à l'étranger. Dans l'imaginaire, les deux groupes sont homogènes : le nôtre, unanime dans la défense et l'attaque. L'autre, méprisable et menaçant.

En fait, les nations sont toujours hétérogènes. De nombreuses oppositions internes menacent leur existence. Elles enclament d'autant plus haut leur unité.

Etoile de David

A partir du XVe siècle, l'étoile de David ou bouclier de David devient le symbole le plus usuel du judaïsme¹² ; non le pentagramme mais une étoile à six branches, composée de deux triangles équilatéraux entrecroisés. Cette figure, l'hexagramme, était connue depuis longtemps. Elle traduisait par exemple le lien entre le visible et l'invisible, entre les contrastes, sur la diversité, qui finit cependant par se dissoudre dans l'unité.

Comme emblème du judaïsme, l'étoile de David s'est mise à assurer la même fonction sociale que le pentagramme. Nous savons quelle lutte ont dû mener les juifs pour survivre en tant que tels, sans l'appui d'un Etat. Il est stupéfiant que ces juifs si divers et dispersés ne se soient jamais laissés absorber entièrement par leur milieu. L'hostilité du monde extérieur peut renforcer, il est vrai, la solidarité d'un groupe. Alors même que de nombreux descendants occidentaux de juifs croyants ne se sentaient plus vraiment liés à la communauté juive, le pire mouvement antisémite de l'histoire est apparu. Jamais dirigeants n'ont choisis leur ennemi avec un tel cynisme pour accroître la conscience de soi et l'agressivité de leur propre communauté. L'étoile fut accolée comme stigmatisant aux boutiques juives, imposée aux juifs, associée à l'abjection. Le juif dépeint de tout droit devint le moyen pour le "Germain" de devenir conscient de sa propre supériorité. Les juifs étaient cependant loin de constituer un groupe homogène. Leur communauté s'effrita, rongée par la modernité qui dissout les liens traditionnels et érige des croyances religieuses¹³. Mais il fallut aux nazis la représentation d'un groupe uniforme de gens qui, dans leur malignité, s'entendaient sournoisement. L'emblème de l'étoile devint le stigmate qui, dans sa simplicité, résumait tout fait d'une efficacité terrible. Plus grande sans doute que les imprécations lancées contre nombre d'autres éléments négatifs tels les tziganes, les homosexuels, les témoins de Jéhovah, les francs-maçons, les artistes dégénérés.

La logique de l'exclusion atteignit ainsi le sommet de la démesure. La destruction méthodique de l'autre stigmatisé fit apparaître à quoi pouvait conduire l'exaltation effrénée d'une volonté collective.

Un effet involontaire de la shoa fut que de nombreux juifs acquirent un sentiment national qui jusque là leur avait fait défaut¹⁴. L'Etat d'Israël - pourquoi nous en étonner ? - défend aujourd'hui ses intérêts avec autant d'acharnement que n'importe quelle autre nation. Le drapeau israélien diamant pourvu d'une étoile à six branches, cette fois - a trouvé sa place légitime parmi les emblèmes nationaux. L'étoile de David a subi la même dégradation que le pentagramme.

Moi, moi

Dans les pays industrialisés de l'Occident, les symboles nationaux ont perdu leur innocence depuis longtemps, si tant est qu'ils l'aient jamais eue. Mais telle n'est certes pas la raison essentielle pourquoi les nations, qui doivent à ces citoyens leurs pièces d'identité, se voient de moins en moins capables de leur donner aussi un sentiment d'identité. L'Etat et la nation perdent leur prestige avec la même constance que les autres grandes collectivités. Avec la modernité, l'individualisation s'accroît dans tous les domaines¹⁵. Quel groupe, quel mouvement peut compter sur une solidarité inconditionnelle ? La solidarité de classe s'est éteinte, faute de conscience de classe. Les partis, les syndicats ne peuvent concevoir de projet global crédible pour ceux qui ne s'identifient plus avec la société dans son ensemble. Le sentiment d'appartenance à une église fond comme neige au soleil lorsque disparaît le lien avec la tradition et que l'aspiration à la thérapie et l'appréciation du consommateur remplacent le désir de s'intégrer dans la communauté organisée des croyants¹⁶. C'est ainsi qu'en Belgique les réseaux traditionnellement liés à une idéologie catholique, socialiste ou autre se transforment en simples fournisseurs de services bénéficiant d'une clientèle plus ou moins fidèle¹⁷. Rien d'étonnant donc qu'un drapeau suscite plus de plaisanteries que de ferveur. Aux yeux du consommateur occidental, des guerres telles que celles du Irak a joué le premier rôle, les révoltes ethniques, les guerres du désert¹⁸. Très inégalement, nous assistons donc à une nouvelle métamorphose du pentagramme : il nous recommande à présent les services d'une entreprise multinationale telle que Texaco.

Mais si ce sont les entreprises qui jouent le premier rôle, l'individu ne suit guère quel parti choisir. Je veux survivre. Mais encore ? Si je ne me reconnais entièrement dans aucun groupe, qui suis-je donc ? Que dois-je faire ? Que ferai-je ? Que puis-je ?

Une seule certitude : l'individu doit se faire valoir, gagner la faveur d'autrui. Prendre en se faisant... étoile ou star ? Pas facile. Il y faut des performances. De nombreuses voies sont possibles. Le premier capital à gérer, c'est l'apparence, la carrière en profitera. Carrière qui se construit à la manière d'une performance sportive. La Personne n'est assez fou pour se mettre aujourd'hui en quête d'un chantier de cathédrale - à moins peut-être de se rendre dans un pays en voie de développement. On se fera plutôt architecte de sa demeure privée¹⁹. Quand bien même il n'agirait que d'une glorieuse. On peut devenir l'architecte de sa propre apparence. Culturelle, sportive, diététique, chirurgie plastique, démarche, mise, parure, style de vie et consommation conforme : de quoi remplir une existence. Mener à bien stimulants, de drogues licites et illicites.

Tot ? Nous ?

Voilà des siècles que les réactionnaires désignent la décadence et prévoient l'effondrement social. Faudra-t-il finir par leur donner raison ? L'individualisation n'a-t-elle pas progressé au point que la société se trouve en état de décomposition ?

Eh bien, non. Changement incessant n'est pas effondrement. La désintégration des groupes n'exclut pas l'émergence de liens nouveaux²⁰. L'individualisme n'est pas nécessairement égoïste. L'injustice, la discrimination, la marginalisation, la corruption et le cynisme sont détestables mais pas nouveaux. Malgré tout, malgré (ou à cause de ?) leur individualisme, les sociétés occidentales restent bien vivantes. Et pourquoi, en comparant le présent au passé, faire 1940, 1929, 1914, la shoa, le colonialisme, l'impérialisme, les révolutions et leurs séquelles, les délires utopiques, l'esclavage, l'inquisition ? Les mythologies collectives ne sont plus crédibles. Ne serait-ce pas qu'une époque s'annonce où l'on viserait enfin à la respecter mutuellement dans leur particularité ? Pourquoi chacun ne pourrait-il pas être pour lui-même sa propre loi ? Les étoiles si variées ne peuvent-elles pas quelquefois, comme par hasard, se rencontrer et se combiner (dans l'harmonie) ? Ou alors briller, tout simplement, un instant, comme ça ? On n'aurait plus guère besoin de ces drapeaux qui claquent au vent.

Jean Guossens

1. Kirk, G.S. et Raven, J.E., *The Presocratic Philosophers*, Cambridge, 1957, p. 217-262.
2. Pour un parallèle entre l'harmonie de Platon et l'équilibre arithmétique et l'équilibre démocratique de Platon chez les Grecs, voir Vermaut, J.P., *Les origines de l'architecture moderne*, P.U.F., de coll., 1981, p. 93-96.
3. Ghyka, M.C., *Le Nombre d'Or*, Gallimard, Paris, réédité, 1959. L'auteur décèle des influences pythagoriciennes à travers à peu près toute l'histoire de l'Occident.
4. Cf. Ghyka, op. cit., p. 51.
5. Thuillier P., *La renaissance du chaos*, dans *La Recherche*, mai 1991, c.a. p. 552.
6. La rationalité d'une théorie est due au fait que nous la choisissons parce qu'elle pourrait être plus proche du vrai. (Karl Popper, ed. Boin, 1978, p. 196).
7. Kojeve A., *Le monde à l'instar d'un infini*, coll. Idées, Gallimard.
8. Cf. Papoussiou, K., *La consommation de l'histoire*, Ed. Champ Libre, 1983.
9. Cf. Van der Stoep, P., *Les origines de l'architecture moderne*, Paris, 1980.
10. Seaman, J.L. et Elias, N., *The established and the habitué*, Frank Cass, London, 1987, c.a. p. 142.
11. Pour une description des procédés cathartiques mis en œuvre par le marxisme pour imposer symboliquement la mise au pas de la "communauté populaire", voir *Recherches de psychanalyse*, Hachette, Paris, 1991. C'est là, bien sûr, un exemple extrême d'un processus qui d'habitude s'accomplit - heureusement - d'une manière bien plus benigne.
12. *Judaïsme*, Lévy, Hachette, G. et Kerschner, H., Berlin, 1927, Bd. III, p. 1281, art. "Magen David".
13. Jean Améry, *Un être sans patrie*, "Jeune Plume", coll. "L'Essai", Paris, 1982.
14. L'holocauste est devenu un élément fondamental du mythe de fondation de l'Etat d'Israël. Voir Den Berghe, G., *De uitbouw van de joodse Staat*, Antwerpen, Ed. Houteket, 1989, p. 126.
15. Heilbrunn, S., *Strij om de moderniteit*, Univ. Pers., Leuven, 1990, c.a. p. 51.
16. Döblin, K., *Anthropologie à la carte*, traduit de l'allemand, in : *Das Labyrinth*, 31e jg., 5, nov.-déc. 1988.
17. Hays, L., *The vanishing middle class*, New York, 1982.
18. Gey, J., *Le jour*, in *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, jg. 33/2, mars-avril 1980, p. 201-208.
19. Mark Elchanan et Peter Heyvaert ont tenté de percevoir chez les jeunes Flamands un désir étonnant d'engagement social ainsi que la tendance à considérer la société comme une communauté. Voir *Soepel, flexibel en ongehoord*, Bruxelles, VUB-Press, 1990, p. 221.

VARIAÇÕES SOBRE O TEMA DA ESTRELA

Bandeiras

Emocionam-vos as bandeiras batidas ao vento? Cores resplandecentes, mais resplandecentes ainda numa bandeira que na outra. É a competição do "Kitsch". As cores gritantes impõem-se: o vermelho agressivo, o azul claro, o amarelo. Simples emblemas de orgulho, de violência, de desafio. Também de conformismo. De gregarismo. Algumas vezes de vaidade, de virtuosas pueris nas corridas de bicicletas de bairro ou nos jogos olímpicos. Procura então a sua reprodução numa enciclopédia. Encontrá-las-éis tranquilas, ajudadamente alinhadas como num álbum de colorir da infância. Como objectos presos com alfinetes num museu de entomologia. Enumeraei como quiserdes os estandartes e as nações.

Uma coisa curiosa vos impressiona. Sobre cores como as do Iraque, dos Estados Unidos, da União Soviética e muitas outras, um emblema idêntico, como que por falta de imaginação, a mesma estrela de 5 braços. De onde vem esta repetição? Por que razão para incitar um grupo a uma nação a unir-se, representar tantas vezes uma estrela? A bandeira é o nível crispado que indica que fazemos parte do mesmo grupo, que temos que nos defender uns dos outros, que devemos submeter-nos. Tentativa ingénua, talvez desesperada, para manter as pessoas no seio da comunidade. Mas então porquê sobre esta bandeira uma estrela e porquê precisamente esta?

Estrela

Uma estrela ilumina. Nenhum outro sinal mais evidente de vida, de esperança, de saúde resplandecente que a luz que felizmente acaba sempre por penetrar nas trevas. Quase todas as culturas remetem para ela. É esta luz, o sol e as estrelas a emitirem. É verdade que a estrela de cinco braços que figura nas bandeiras não se parece nada com as que brilham na noite. É uma figura geométrica traçada com minúcia.

Pentagrama

De acordo com a tradição, o primeiro a ter analisado a estrela de cinco braços, o pentagrama, foi Pitágoras, Grego célebre, em parte lendário, matemático fundador do que hoje chamamos uma seita, dirigente político, filósofo do séc. VI antes da nossa era. As relações matemáticas próprias deste pentagrama são notáveis. Reflectem, nomeadamente, o que continuamos a chamar o número de ouro. Traduzem as relações que satisfazem o sentido estético. Segundo os Pitagóricos, tais relações harmoniosas caracterizam todo o cosmos. É o que explica a sua beleza. A harmonia que liga os elementos mede-se em termos matemáticos. Dai o sentido que Pitágoras dá às figuras geométricas, assim como aos números, tais como três, cinco, sete, dez. Estas relações específicas são sobretudo visíveis através da estrutura do mundo das estrelas e dos planetas. Ou ainda na música, com os seus intervalos e os seus acordes. É que a astronomia e a música têm o mesmo fundamento matemático. Não são, de resto, senão os dois sinais mais evidentes da beleza universal que se exprime igualmente no pentagrama. Estranha concepção para o homem tecnocrata de hoje. O mundo não é um conjunto de materiais à mercê das nossas acções mas antes uma magnífica morada, onde cada um encontra o lugar que lhe é assinado. A saúde e a felicidade consistem em realizar o seu destino com orgulho, com modéstia, com amizade. Tendo presente no conjunto do conjunto do universo, esforçar-se por assegurar uma harmonia análoga na sociedade, velando por que estes elementos sejam valorizados segundo relações equilibradas. A medida e a paz próprias do cosmos temos que as assegurar e que as manter na sociedade.

Em suma, o antigo pentagrama recomenda a cada um que desempenhe o seu papel no lugar designado, que nunca prejudique com a discórdia a bela unidade do conjunto, que renuncie às pretensões desrazoáveis. Era nisso que pensavam numerosos gregos quando reflectiam na política, pelo menos aqueles que detinham o poder. Ideal bem arcaico! Apresentado sem dúvida com representações tais como a dos chineses sobre o equilíbrio do Yan e do Yin ou ainda a dos Egípcios, no que respeita ao Maât. Arcaico, sobretudo, porque é estranho ao ideal moderno dos direitos iguais de todos os indivíduos.

No alvorecer do séc. V apareceu, contudo, em Atenas uma organização social democrática. A subordinação das mulheres e a escravatura mostram de que maneira esta sociedade permaneceu longe de uma autêntica democracia. A comunidade pitagórica ideal também o estava? Sempre que se referia a um modelo intemporal para preconizar uma sociedade rigorosamente hierárquica. Platão era fiel, neste aspecto, à tradição pitagórica. A ordem impõe-se, é preciso conjurar o caos: é por isso que não se pode dar livre curso, sem mais, à livre criatividade humana. A forma geométrica rigurosa do pentagrama ilustra bem o gosto da hierarquia. Uma hierarquia onde a natureza e as aptidões de cada um podem desabrochar. Desde que se não ultrapassem os limites, que não se desestabilize o mundo por um excesso de liberdade. Depois dos Gregos e dos Romanos, pode seguir-se o percurso do pentagrama até ao Renascimento: por exemplo, a catedral gótica, um espaço que simboliza a hierarquia harmoniosa entre os grupos e as classes. Onde precisamente se aplicam as regras que decorrem do número de ouro, ainda que de maneira diferente da do templo grego. Cada um de nós se lembra também do pentagrama, no interior do qual o ocultista Agrippa de Nettesheim inscreve o homem: pernas e braços afastados, de maneira a figurar com o cimo da cabeça as cinco pontas da estrela. O homem, enquanto microcosmos, reflecte o macrocosmos harmonioso onde se integra.

Suspeita

Estamos em 1991. Podemos nós compreender esta aspiração a uma ordem universal, assinando a cada um o seu lugar? Sem dúvida. Mas serão os ocidentais ainda capazes de acreditar numa tal ordem? Nós não nos representamos, nem o cosmos, nem a sociedade, como uma bela estrutura acabada susceptível de ser adequadamente apreendida em termos de geometria. Atrás da atractiva imagem de um mundo de harmonia e, sobretudo, de uma sociedade harmoniosa, cremos discernir a vontade de poder, dos privilégios que procuram justificar-se. Platão queria submeter os trabalhadores aos filósofos e aos guerreiros, da mesma maneira que o ventre deve submeter-se ao espírito e à vontade. Isto assemelha-se estranhamente a uma ideologia ao serviço de aristocratas. Nunca mais será possível admitir que um esquema definido possa alguma vez apreender a natureza; sob o dinamismo e mesmo sob a aparente regularidade dos fenómenos podemos descobrir tanto a desordem como a ordem. Nós podemos, é verdade, submeter a natureza aos nossos próprios desígnios. Paralelamente à ciência crescem a técnica, a mestria, o bem-estar. Embora mesmo a este respeito surja a dúvida. A ciência procura o saber. Mas é sempre apenas um saber provisório. Admitimo-lo, esperando melhor. No que diz respeito à sociedade: ela não deixa de mudar debaixo da pressão de uma modernização inexorável. Corrida vertiginosa. Mas de resultado incerto.

Quando é que nos podemos a querer transformar o mundo, em vez de o interrogar? Talvez no Renascimento, quando o "condottiere" se tornou um personagem representativo? Um pouco mais tarde, quando a representação de um mundo infinito fez desaparecer o "cosmos" grego? Um outro momento terá sido decisivo? Pouco importa. O que nos dá a sensação de dúvida é que a crença numa totalidade capaz de nos instruir se extinguiu progressivamente. Desde então é preciso encontrar o nosso próprio caminho.

Vontade

Se os modelos transcendentes se tornam pouco credíveis e as recomendações divinas mais difíceis de decifrar e se, enfim, a modernidade dissolve todos os grupos tradicionais, somos obrigados a organizar a sociedade ou, mais precisamente, um sub-grupo segundo as vossas próprias perspectivas. Devemos impor limites à ambição? Quais? Isto não é claro.

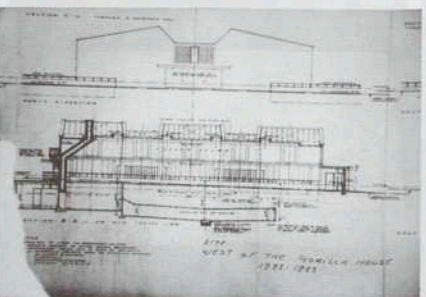
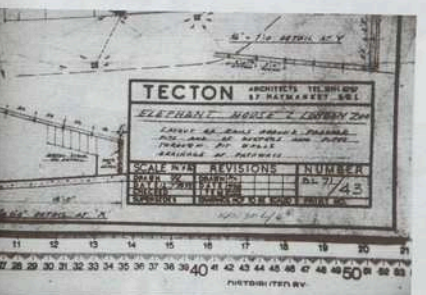
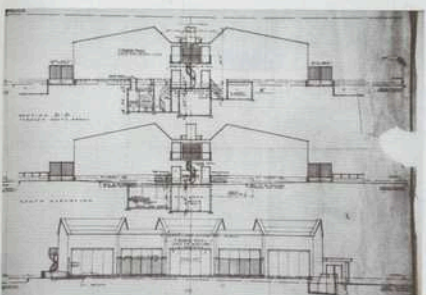
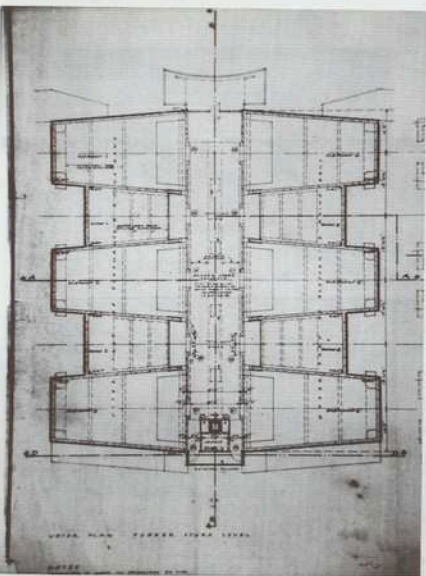
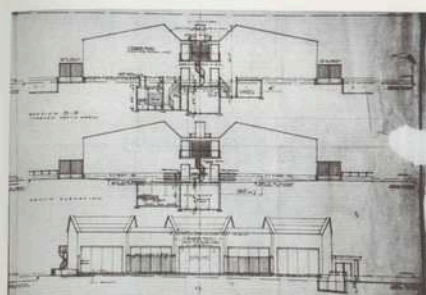
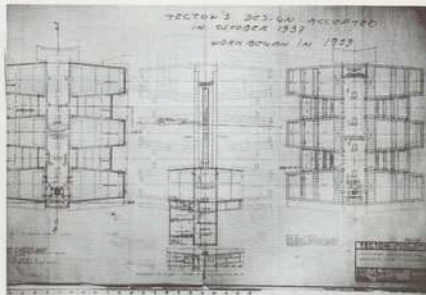
As filosofias políticas modernas desenvolvem a ideia que o estado de natureza era medonho: os desejos selvagens que ali se defrontam sem freio engendravam a violência, a angústia, a morte. O caos era um ponto de partida mais que uma futura ameaça. Mas podia-se acabar com o caos concluindo acordos precisos e instaurando o poder de Estado. Em última instância a sociedade deve apoiar-se em projectos e decisões ditadas pela razão. Sobre um contrato social. É verdade que neste caso a ordem depende da boa e da má vontade. A autoridade pacificadora reclama uma confirmação sempre renovada. Ela é precária. Sujeta à constatação e à incerteza. É que ela está longe de servir em igual medida os interesses de todos os indivíduos e de todos os grupos.

O ideal pitagórico nunca tinha tido grande eficácia social. Presentemente não tem nenhuma. Era, pois, necessário remeter-se à sua inteligência para decidir o que era desejável. Sem princípios directores comuns a discussão não acabaria nunca. Tratar-se-ia, de resto, de discussões, de trocas de perspectivas racionais? Sob as divergências de opinião dissimulavam-se os interesses.

O pentagrama tinha, pois, perdido a sua antiga significação. Contudo, alguns reclamavam-se ainda de um direito natural. Mas, em vez de nos perguntarmos o que preservava a natureza, preocupámo-nos sempre mais do que era desejável ou possível querer. O que querer? Por exemplo, fazer trabalhar escravos ao seu serviço. Conquistar mercados. Construir caminhos de ferro. Estabelecer colónias. Originariamente tais acções eram feitas sob a ordem dos déspotas, dos reis, de famílias aristocráticas, talvez com a bênção divina. As bandeiras dos generais e os escudos arvoravam os brases de uma linhagem. Mas com a nova época e a aparição de técnicas infinitamente mais eficazes, as novas forças foram postas em movimento. A era das massas começou definitivamente quando as cores francesas substituíram a flor de lis real. As bandeiras teria, a partir desse momento, a pretensão de simbolizar a vontade de uma nação inteira.

Nação

O pentagrama adquiriu, assim, um sentido novo. A sua forma clara e atraiante apareceu nos estandartes, como meio de uma nação clamar a sua vontade de se impor no mundo, mais do que de se adaptar a ele. A estrela na sua bandeira, traduzindo sem difíceis a vontade de poder. Além disso, a nação aprovava assim a sua individualidade, face às outras nações e aos outros povos. Emulação saudável? Mas não viámos já claramente porquê impor limites à sua ambição. Aspirávamos mais a deslocar as suas fronteiras a custa de outros. Importava, em todo o caso, defendê-las. Imediatamente a seguir à ascensão do nacionalismo, tal é a palavra de ordem das nações mais diversas. Nenhuma diferença quanto a este aspecto entre os países muçulmanos, ainda pouco industrializados - reparem na estrela em certas das suas bandeiras - e uma nação tão arrogante como os Estados Unidos ou ainda a URSS, que só a força das coisas

met dank aan de
firma IMSCHOOT - GENT
die een rijk geillustreerde
met kleurenfoto's voorziene catalogus
zullen uitgeven
te verkrijgen bij
IMSCHOOT UITGEVERS
Burggravenlaan 20 Gent
P.S. Dag Dinah.

tornou modesta. A bandeira é, desde então, sinal de uma crispação. Ela exprime uma vontade nacional, nenhuma ligação com o outro. Importa que o outro guarde as suas distâncias. É, pelo menos em potência, um rival com quem se defronta. A sua anttese também, o miserável estrangeiro que, sem o saber, nos ajuda a valorizar a imagem que fazemos de nós próprios. De onde a produção ideológica de categorias binárias. Os mais diversos grupos constroem com a própria imagem através da imagem contrastada do grupo estrangeiro.¹ Os exemplos são inumeráveis. Reparem, por exemplo, no bairro onde os primeiros habitantes atribuíram aos que chegam os piores defeitos.² Os privilegiados conservam as suas distâncias em relação aos vagabundos sem princípios ou aos estúpidos miseráveis. As estigmatizações do louco, o cidadão médio convence-se de sua própria saúde mental. O conquistador julga inculta a sua vítima: assim desaparecem de um grupo. Mesmo quando numerosos descendentes ocidentais de judeus praticantes já não se sentiam verdadeiramente ligados à comunidade judaica, apareceu o pior movimento anti-semita da história.

Nunca os dirigentes escolheram o seu inimigo com um tal cinismo para aumentar a consciência de si próprios e a agressividade da sua própria comunidade. A estrela foi posta com um estigma nas lojas judaicas, imposta aos judeus, associada à abjeção. O judeu, despojado de todos os direitos, tornou-se o meio de o "Germano" se tornar consciente da sua própria superioridade. Os judeus estavam longe, contudo, de constituir um grupo homogêneo. A sua comunidade esboroa-se, devorada pela modernidade que dissolve os laços tradicionais e corrói as crenças religiosas.³ Mas era necessário aos nazis a representação de um grupo uniforme de pessoas que na malignidade se entesavam pela culpa. O emblema da estrela tornou-se o estigma que, na sua simplicidade, resumia tudo. Foi de uma eficácia terrível. Maior, sem dúvida, que as imprecações lançadas contra um número de outros elementos negativos, tais como os ciganos, os homossexuais, as testemunhas de Jeová, os franco-mações, os artistas degenerados.

A lógica da exclusão atingiu, assim o auge da demência. A destruição metódica do outro estigmatizado fez aparecer aquilo a que podia conduzir a extinção desenfreada de uma vontade colectiva. Um efeito involuntário da "shoah" foi que numerosos judeus adquiriram um sentimento nacional que até aí não possuíam.⁴ O Estado de Israel - porque nos havemos de espantar? - defende hoje os seus interesses com tanta obstinação como qualquer outra nação. A bandeira israelita, devidamente provida de uma estrela - de seis braços, desta vez - encontrou o seu lugar legítimo entre os emblemas nacionais. A estrela de David sofreu a mesma degradação que o pentagrama.

Eu, eu
Nos países industrializados do Ocidente, os símbolos nacionais perderam há muito tempo a sua inocência, se alguma vez a tinham tido. Mas não é certamente esta a razão essencial que explica por que motivo as nações que dão aos cidadãos o bilhete de identidade, são cada vez menos capazes de lhes dar também um sentimento de identidade. O Estado e a nação perdem o seu prestígio com a mesma constância que as outras grandes colectividades. Com a modernidade, a individualização aumenta em todos os domínios.⁵ Que grupo, que movimento pode contar com uma solidariedade incondicional? A solidariedade de classe desaparece, por falta de consistência de classe. Os partidos, os sindicatos não podem conceber um projecto global credível para aqueles que não se identificam já com a sociedade no seu todo. O sentimento de pertencer a uma igreja funde como neve ao sol, logo que desaparece o laço com a tradição e a aspiração à terapia e a apreciação do consumidor substituem o desejo de se integrar na comunidade organizada dos crentes.⁶ É assim que, na Bélgica, os circuitos tradicionalmente ligados a uma ideologia católica, socialista ou outra se transformam em simples fornecedores de serviços que beneficiam de uma clientela mais ou menos fiel.⁷

Não é pois de admirar que uma bandeira suscite mais graças que fervor. Aos olhos do consumidor ocidental, guerras como aquelas em que o Iraque desempenhou o primeiro papel, as revoltas étnicas, as guerras de independência são principalmente sobrevivências arcaicas. Não é a economia interaccional que importa mais que tudo? Assistimos, pois, muito logicamente a uma nova metamorfose do programa: recomenda-nos presentemente os serviços de uma empresa multinacional como a Texaco.

Mas se são as empresas que desempenham o primeiro papel, o indivíduo não sabe já que partido escolher. Eu quero sobreviver. Mas então? Se eu não me reconheço inteiramente dentro de nenhum grupo, quem sou eu? Que devo fazer? Que farei? Que posso eu?

Uma só certeza: o indivíduo deve fazer-se valer, ganhar o favor do outro. Talvez tornando-se estrela ou "star"? Não é fácil. É necessário para tal realizar algo. Numerosos caminhos são possíveis. O primeiro capital a gerir é a aparência exterior, a maneira de estar, o "look", o estilo de vida, o consumo. Fruir a vida à sua própria maneira é já sinal de distinção. A carreira aproveitará com isso. Carreira que se constrói com uma realização desportiva. Ninguém é suficientemente louco para se pôr hoje à procura de estaleiro de uma catedral - a não ser que dirija os seus passos para um país em vias de desenvolvimento. Será mais fácil ser-se arquitecto da sua própria casa!⁸ mesmo que seja apenas uma gaiola. Pode tomar-se arquitecto da sua própria aparência. Cultismo, desporto, dietética, cirurgia plástica, modo de andar, de se apresentar, estilo de vida e consumo conforme: com que encher a existência. Levar a cabo um tal projecto pode exigir heroísmo. Se a coragem acabar por faltar, dispomos de uma panela de medicamentos, de estimulantes de drogas lícitas e ilícitas.

Tu? Nós?
Há séculos que os reaccionários apontam a decadência e prevêem a derrocada social. Será necessário acabar por lhes dar razão? Não progredia a individualização ao ponto de a sociedade se encontrar em estado de decomposição? Pois bem, não. Modificação incessante não é desmoronamento. A desintegração dos grupos não exclui a emergência de laços novos.⁹ O individualismo não é necessariamente egoísta. A injustiça, a discriminação, a marginalização, a corrupção e o cinismo são detestáveis, mas não são novos. Apesar de tudo, apesar do (ou por causa do?) seu individualismo, as sociedades ocidentais permanecem bem vivas. E porquê, comparando o presente ao passado, calar 1940 1929, 1914, o shoah, o colonialismo, o imperialismo, as revoluções e as suas sequelas, os delírios utopistas, a escravatura, a inquisição?

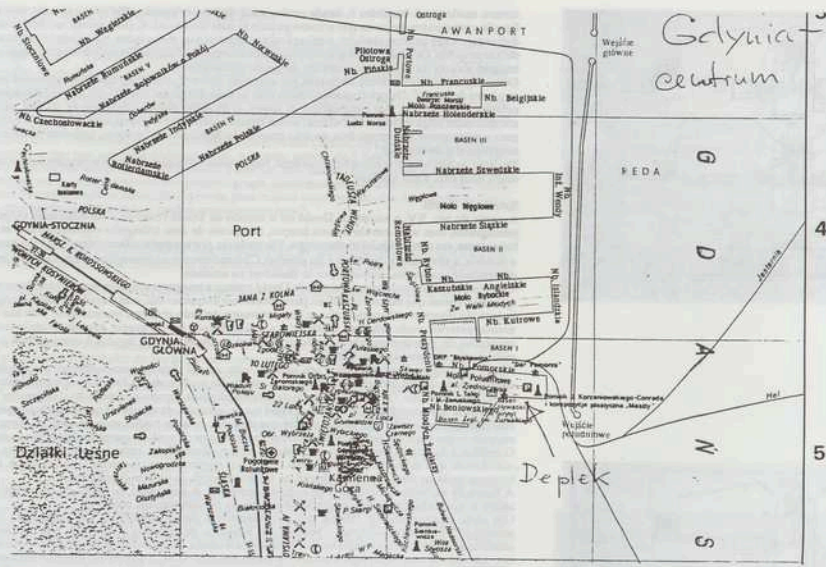
As mitologias colectivas já não são credíveis. Não será que se anuncia uma época em que se visa enfim a concertação racional e honesta? A organização de pequenas comunidades flexíveis, em que os indivíduos se respeitariam mutuamente no seu pluralismo? Por que razão não poderia cada um ser para si próprio a sua própria lâmpada, a sua própria estrela, reconhecendo como seus semelhantes inumeráveis estrelas que se agitam e erram à volta de si? As estrelas, tão variadas, não podem, algumas vezes, como por acaso, encontrar-se e combinar-se (em harmonia)? Ou então brilhar, muito simplesmente, um instante?

Não teríamos nunca mais necessidade dessas bandeiras batidas pelo vento.

Jean Gossens

1. Kirk, G.S. e Raven, J.E., *The Presocratic Philosophers*, Cambridge, 1957, p. 217-262.
2. Para um paralelo entre a harmonia da harmonia aristocrática e o igualitarismo democrático da inonomia nos Gregos, ver Vernant, J.P., *Les origines de la pensée grecque*, PUF, 4ème série, 1981, p. 93-96.
3. Ghyka, M.C., *Le Nombre d'Or*, Gallimard, nova ed., 1959. O autor descobre influências pitagóricas através de quase toda a história do Ocidente.
4. Ghyka, M.C., *op. cit.*, p. 51.
5. Thullier, P., *La naissance du dieu christi*, in *La Recherche*, Maio de 1991, sobretudo p. 552.
6. "A racionalidade da teoria é dividida ao facto que nós a escolhemos porque ela poderia estar mais próxima da verdade." (Karl Popper)
7. Koyré, A., *De monde idéal à l'univers infini*, coll. Idées, Gallimard.
8. Ch. Papiassou, K., *La Construction de l'histoire*, Ed. Champ Libre, 1983.
9. Cf. Vandenberghe, P., *Bredid van de andere, verrijg over het zelf*, Musée royal des Beaux-Arts, Anvers, 1987, sobretudo p. 142.
10. Scousson, J.L. e Elias, J., *The established and the outsiders*, Frank Cass, London, 1965.
11. Para uma descrição dos processos estéticos postas em prática pelo movimento para simbolicamente, meter na ordem a "Comunidade popular", ver Reichel, P., *Der achäische Schön des dritten Reiches*, Hanser Verlag, Munich, Vienne, 1991. Trata-se evidentemente dum exemplo extremo de um processo que habitualmente se realimenta.
12. Bez, Herlitz, G. and Kirschner, B., *Judisches Lezikon*, Berlin, 1927, Bd. III, p. 1281, art. "Magen David".
13. Jean Amery, *un dos ratos "judeus"* que, como Primo Levi, tendo sobrevivido a Auschwitz, evoca a sua incapacidade de se sentir judeu. De acordo com a teoria de Sartre, não é senão o olhar do anti-semita que faz o preténder fazer deste austríaco um judeu. Ver *Jenetta von Schulz und Schulz*, Suhrkamp, München, p. 102 ff.
14. "Holocausto tornou-se um elemento fundamental do mito da fundação do Estado de Israel." Van Den Bergh, G., *De uithoofding van de holocaust*, Antwerpen, Ed. Houkiet, 1986, p. 126.
15. Heilemann, S., *Scrijft om de moderniteit*, Univ. Pers. Leuven, 1990, sobretudo p. 51.
16. Dobbelaere, K., *Katholicisme et la cure: omzamen en betekenis*. In: *Ons Erfdeel*, 31e jrg., 5, nov. dec. 1988.
17. Hays, L., *De verrijg van de voorbij*, Leuven, Krijns, 1987.
18. Gies, J., *Te huur*. In *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, jrg. 33/2, março/abril 1980, p. 201-208.
19. Mark Elchardus e Peter Heywaert creem perceber nos jovens flamengos um desejo crescente de comprometimento social, assim como a tendência para considerar a sociedade como uma Comunidade. Ver *Sociaal, flexibel en omgebonden*, Brussel, VUB-Press, 1990, p. 221.

Verslag van een kort bezoek naar Polen.

Poolse economie zit in een put en het zal nog lang duren. Toch er is een nieuwe beweging te merken. Overal springen kleine bedrijven uit de grond. Hoewel mensen moe zijn, zijn ze tegelijkertijd ook heel energiek. De bouwwereld maakt moeilijke tijden door. De nieuwe buro's bouwen nog steeds eigenlijk niets. Er is nog geen geld voor "echte" bouw. Het geld komt als de onderneming goed gaat. Natuurlijk. Het is nu al te merken op het meest flexibele en makkelijk gebied, dat handel heet.

Een voorbeeld:

In elke stad van huidige Polen ontstaan er spontane marktplaatsen. Iedereen verkoopt alles. De goederen liggen op de grond, op kleine bankjes, op autokleppen. In Gdansk-Wrzeszcz (de plek waar in grote deel "De blikken trommel" van Gunter Grass zich afspeelt) nadat wat geld verdient werd, hebben de handelaren een idee gekregen om iets beters van de plek te maken. In samenwerking met een onderzoeksburo en een architect hebben ze een (tijdelijke) winkelcentrum gebouwd. Het project is een paar maanden geleden afgerond. Het verliep fantastisch wat samenwerking tussen winkeliers betreft maar met een behoorlijke verzet van post-socialistische, conservatieve maatschappij. Het centrum bestaat uit kleine winkelunits (5x5m) op verschillende wijze verwerkt. Alle gevels zijn voorgevels. Architectonisch is het project niet echt spectaculair, behalve met kleur gebruik misschien. In stedenbouwkundige zin is dat echter revolutionair voor Poolse begrippen.....foto's 1 en 2..... In volksmond, en bijna officieel, heet het complex - Manhattan. ( )

Na twee a drie jaar gaan de winkeliers verhuizen naar een grotere (duurdere) accommodatie. De plannen zijn al in vordering. Hierbij stuur ik aantal kopieën van het concept.

In Gdynia (de grootste onderdeel van de driestedenagglomeratie Gdansk-Sopot-Gdynia) er is een andere ontwikkeling te merken. De gemeenteraad is daar veel soepeler. Het verkoop van bestaande panden verloopt makkelijk. Er ontstaan supersnel nieuwe winkels met bijzonder mooie interieurs (ontworpen door werkloze architecten)..... Foto 3

Andere bedrijfstakken bouwen nog niet. Daar waar het kan is men aan ver- of aanbouwen....Foto 4

Aan het einde van het verhaal aantal foto's van architectuur jaren 20. Twee gebouwen in de haven aan het einde van een lang havenhoofd - eerste is de Marine Academie en het tweede, het meest in water uitgeschoven, Instituut van Visserij. Twee mooie gebouwen.

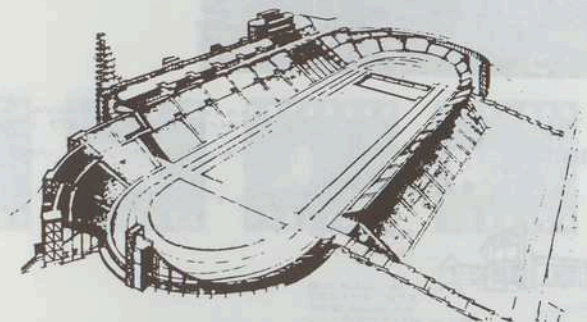
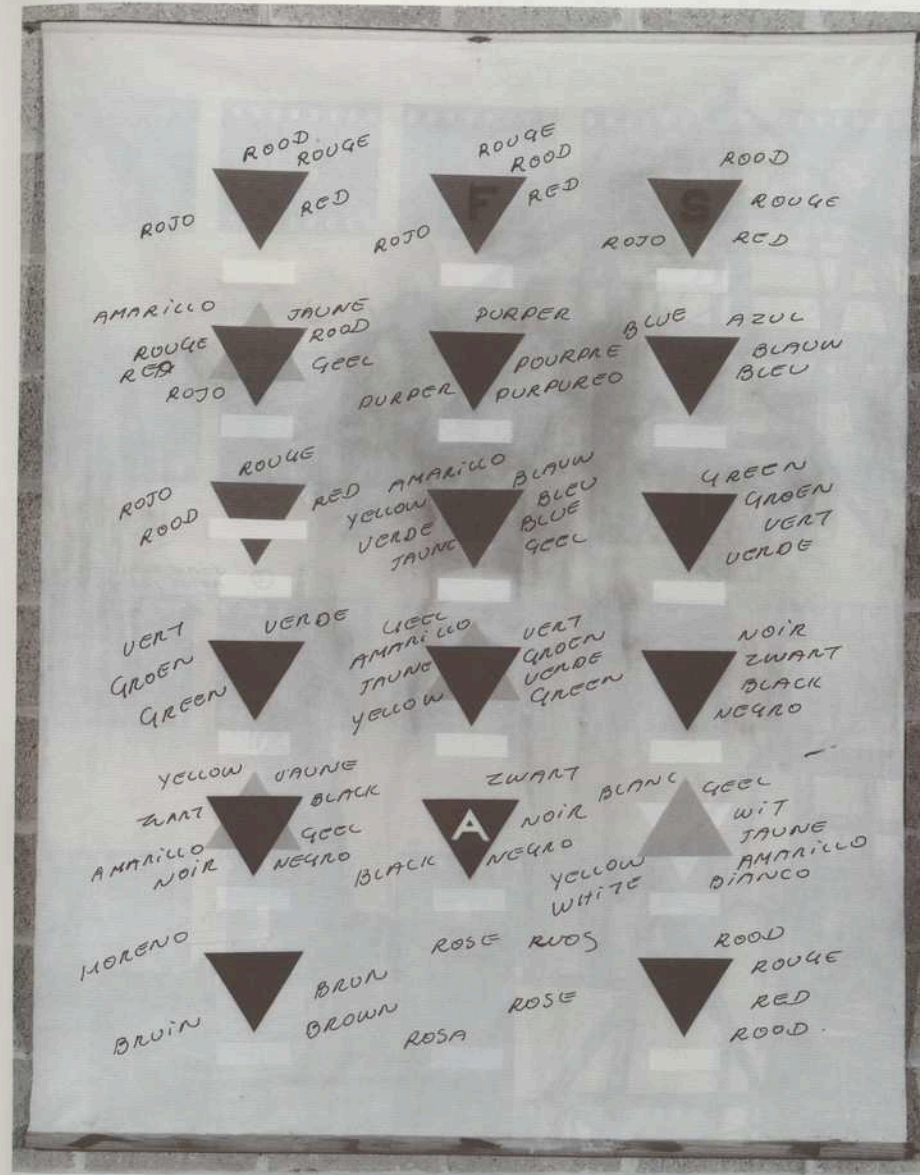
MATRASSEN
Algemeen + industriële schuimversnijding

nv. **intertras**

... de nacht is te kort om slecht te slapen !

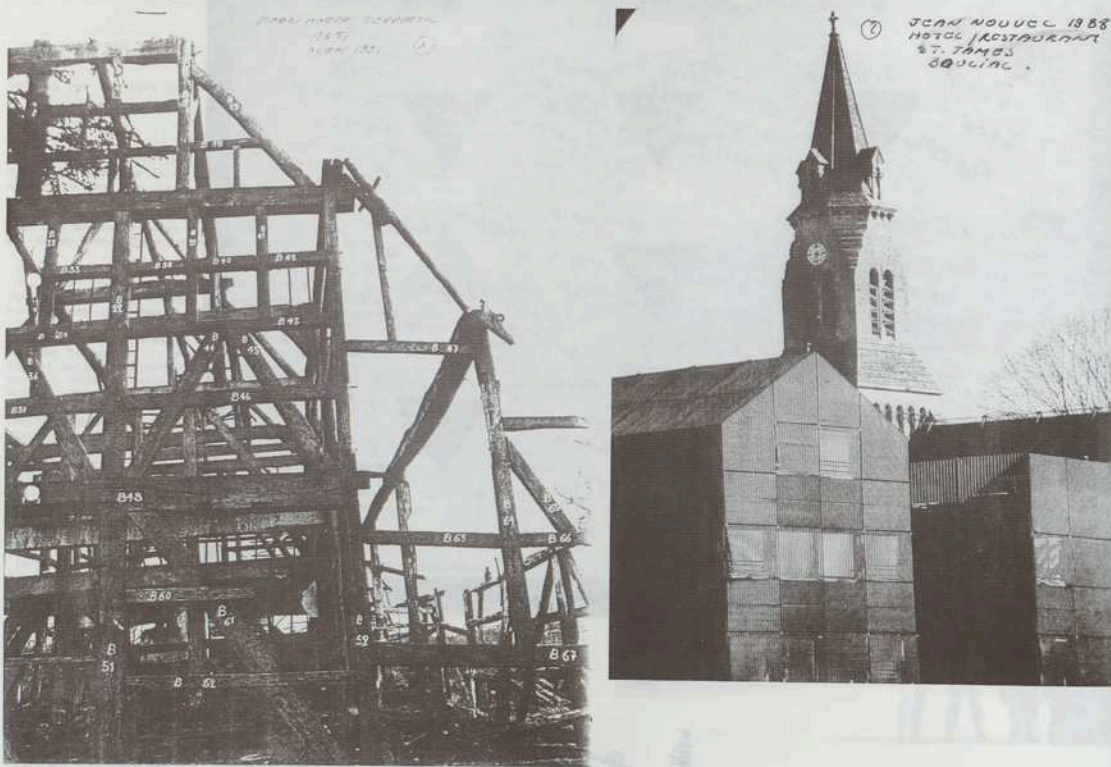
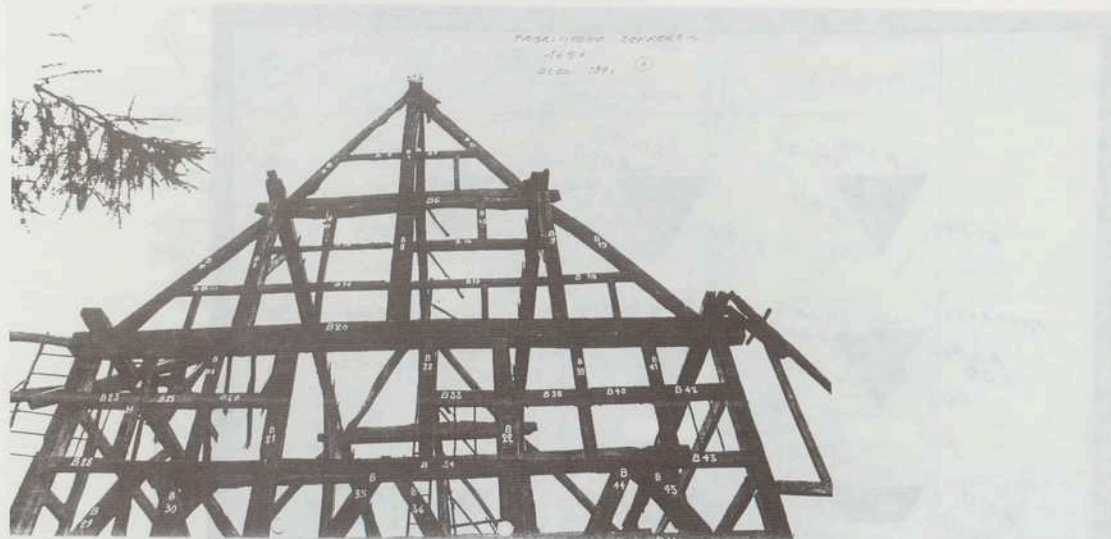
Overpelt (BELGIE) (011) 64.60.08.

MET DANK AAN ANNA BONDCA WIE MIJ OCKEREN TOEGAFEN GEBOREN ZIJN IN POLEN.
JCP 4075 TOMER 91 BALON

228 Nikolai Ladovskiy, V. Krinsky Moscow's "Red Stadium," 1924-25
Reconstructing the people's life-style was of primary importance at this time. Architects set out to create not just buildings but new "social condensers" which they deemed necessary in transforming society. In the new collective mode of life sport accessible to all was to be a major factor.

n.v. Rustiekbouw

n.v. Rustiekbouw

Rothstraat 103
3295 SCHAFFEN
Tel. 013-31.31.06

Tel. 013-31.31.06
B.T.W. 417.112.272
H.R. Hasselt 50.597
REG. Nr. 417.112.272-10.11.12

- ① FABRIEUSE ZEPPELEN HASPENGOUW 1654
GERECHTSHOF - 1993 VERKOCHT - 1991 RESTAURANT OLEN
- ② JEAN NOUVEL 1988 HOTEL RESTAURANT
ST. JAMES BOULIAC
- TWEE OORBOUWINGEN - 2 RESTAURANTS
& X ARCH. TECTUUR -

